

2021-05

þý œ ç Á Æ - Â • ½ ± » » ± 0 Ä 1 0 ç Í æ ç Å Á 1 Å

þý ‘ μ 1 Æ ç Á ± : œ μ » - Ä . μ Á - À Ä É Ñ . Â

þý › ç Å Ä Á Î ½ Ì ¶ ± Á

þý š ± Á ± ç Í Ñ ç 3 » ç Å , • Å ± 3 3 μ » ±

þý Á ð 3 Á ± ¼ ¼ ± " 1 ç - 0 . Ñ . Â • À 1 Ç μ 1 Á ® Ñ μ É ½ , £ Ç ç » ® Ý 1 0 ç ½ ç ¼ 1 0 Î ½ • À 1 Ñ Ñ . ¼ Î ½ 0 ± 1

þý ± ½ μ À 1 Ñ Ñ ® ¼ 1 ç • μ - À ç » 1 Â - Æ ç Å

<http://hdl.handle.net/11728/11983>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ**

**Μορφές Εναλλακτικού Τουρισμού και Αειφορία:
Μελέτη Περίπτωσης των Λουτρών Πόζα**

ΚΑΡΑΟΥΣΟΓΛΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

ΜΑΙΟΣ 2021

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ**

**Μορφές Εναλλακτικού Τουρισμού και Αειφορία:
Μελέτη Περίπτωσης των Λουτρών Πόζαρ**

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ
αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών MBA
Tourism στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις**

ΚΑΡΑΟΥΣΟΓΛΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

ΜΑΙΟΣ 2021

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © **Καραούσογλου Ευαγγελία, 2021** Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ:

Όνοματεπώνυμο Φοιτητή/Φοιτήτριας: Καραούσογλου Ευαγγελία

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: Μορφές Εναλλακτικού Τουρισμού και
Αειφορία: Μελέτη Περίπτωσης των Λουτρών Πόζαρ

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις ..... [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος)..... Βαρελάς Σωτήριος

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: ..... Στυλίδης Δημήτριος

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:..... Ζούνη Γεωργία

Ευχαριστίες

Για την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας απαιτήθηκαν πολλές ώρες διαβάσματος και αφοσίωσης στο έργο. Κάποιες στιγμές η ολοκλήρωσή της φαινόταν σχεδόν αδύνατη δεδομένου των δυσκολιών. Ωστόσο, παρόλες τις δυσκολίες κατόρθωσα να ολοκληρώσω την έρευνά μου και γι' αυτό θα ήθελα αρχικά να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου Κ^ο Βαρελά Σωτήριο για την υποστήριξή του, τις πολύτιμες υποδείξεις του και το άριστο κλίμα συνεργασίας που σχημάτισε συνεισφέροντας τα μέγιστα για την συγκρότηση της διπλωματικής μου εργασίας.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου αλλά και το φίλο μου Δημήτρη για τις συμβουλές τους και την ψυχολογική υποστήριξη που μου παρείχαν.

Περίληψη

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως προσδιορίζονται από το Υπουργείο Τουρισμού, έχουν εισέλθει στον κλάδο του τουρισμού για να καλύψουν τις ιδιαίτερες ανάγκες των επισκεπτών ενώ ταυτόχρονα συμβάλλουν στην ανάπτυξη των περιοχών και την άμβλυνση του φαινομένου της εποχικότητας του τουρισμού. Δικαίως έχουν συνδεθεί άμεσα με την έννοια της αειφορίας και της αειφόρου ανάπτυξης και πιο συγκεκριμένα έχει αναπτυχθεί ο όρος «αειφόρος τουρισμός» ο οποίος οφείλει να αναπτύσσεται παράλληλα και να βρίσκεται σε αρμονία με τη φύση και το περιβάλλον. Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η ανάδειξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού και η συσχέτισή τους με την αειφορία. Πιο αναλυτικά, η έρευνα εστιάζει στην περίπτωση των λουτρών Πόζαρ όπου η ανάπτυξη της περιοχής εξαρτάται άμεσα από τον Ιαματικό εναλλακτικό τουρισμό.

Λέξεις – Κλειδιά: Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού, Αειφορία, Λουτρά Πόζαρ, Ιαματικός Τουρισμός

Abstract

Alternative forms of tourism, as identified by the Ministry of Tourism, have entered the tourism sector to meet the special needs of visitors while at the same time contributing to the development of areas and mitigating the phenomenon of seasonal tourism. They are rightly directly related to the concept of sustainability and sustainable development and more specifically the term "sustainable tourism" has been developed which must be developed in parallel and be in harmony with nature and the environment. The aim of this dissertation is to highlight alternative forms of tourism and their correlation with sustainability. More specifically, the research focuses on the case of the Pozar baths where the development of the area depends directly on the Spa alternative tourism.

Keywords: Alternative Forms of Tourism, Sustainability, Pozar Baths, Spa Tourism

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη	ii
Abstract	iii
Πίνακας Περιεχομένων	iv
Εισαγωγή.....	1
1. Τουρισμός και Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού.....	3
1.1. Επισκόπηση Βασικών Εννοιών.....	3
1.2. Εννοιολογική Προσέγγιση και Μορφές Εναλλακτικού Τουρισμού	5
1.2.1. Αθλητικός Τουρισμός.....	6
1.2.2. Θαλάσσιος Τουρισμός	7
1.2.3. Τουρισμός Υπαίθρου	7
1.2.4. Γαστρονομικός Τουρισμός	8
1.2.5. Τουρισμός Υγείας και Ευεξίας	8
1.2.6. Ιαματικός Τουρισμός	9
1.2.7. Θρησκευτικός Τουρισμός	10
1.2.8. Πολιτιστικός Τουρισμός	11
2. Αειφορία, Σεβασμός στο Περιβάλλον και στην Τοπική Κοινωνία	12
2.1. Πυλώνες Βιωσιμότητας και Αειφορίας.....	13
2.1.1. Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα	13
2.1.2. Κοινωνική Βιωσιμότητα	14
2.1.3. Οικονομική Βιωσιμότητα	15

2.1.4.	Πολιτιστική Βιωσιμότητα.....	16
2.2.	Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης.....	17
2.3.	Αειφόρος Τουρισμός.....	19
2.4.	Εναλλακτικός Τουρισμός.....	21
2.4.1.	Το Προφίλ του Εναλλακτικού Τουρίστα.....	22
2.4.2.	Εναλλακτικός Τουρισμός στην Ελλάδα	23
3.	Η Περίπτωση των Λουτρών Πόζαρ.....	27
3.1.	Γενικά για την Περιοχή – Ανάπτυξη Ιαματικού Τουρισμού	27
3.2.	Προτάσεις για Περαιτέρω Ανάπτυξη του Εναλλακτικού Τουρισμού της Περιοχής	30
4.	Ποιοτική Έρευνα στα Λουτρά Πόζαρ	32
4.1.	Μεθοδολογία Έρευνας.....	32
4.2.	Κατάρτιση Ερευνητικών Ερωτημάτων και Ερωτήσεων Συνέντευξης	35
4.3.	Απαντήσεις Συνέντευξης	37
4.4.	Μέθοδος Συλλογής Δεδομένων	40
4.5.	Περιορισμοί της Έρευνας.....	41
5.	Συζήτηση Αποτελεσμάτων	42
	Συμπεράσματα	46
	Βιβλιογραφία.....	51

Εισαγωγή

Ο εναλλακτικός τουρισμός προσφέρει πληθώρα επιλογών αναψυχής προκειμένου να καλύψει τις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες των τουριστών. Ωστόσο, ο καταναλωτισμός, ακόμα και ο τουριστικός, μπορεί να έχει αρνητικές επιδράσεις στο περιβάλλον και έτσι στόχος των κρατών καθίσταται η ανάπτυξη και η οικονομική εξέλιξη των κρατών με την ταυτόχρονη διασφάλιση της προστασίας του περιβάλλοντος μέσω μέτρων αειφόρου ανάπτυξης. Προκειμένου να αναδειχθεί το ζήτημα του εναλλακτικού τουρισμού και της αειφορίας, μέσω της παρούσας διπλωματικής, αρχικά πραγματοποιήθηκε μία βιβλιογραφική ανασκόπηση των βασικότερων εννοιών ενώ ακολούθησε η υλοποίηση μίας ποιοτικής έρευνας στην επιχείρηση των Λουτρών Πόζαρ.

Ακολούθως παρουσιάζεται η διάρθρωση και μία σύντομη περίληψη των κεφαλαίων ως εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο δόθηκε ο τίτλος «Τουρισμός και Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού» και δίνεται μία επισκόπηση βασικών εννοιών όπως την αποσαφήνιση του τουρισμού, της τουριστικής βιομηχανίας κ.ά. Ακολούθως, προσεγγίζεται εννοιολογικά ο εναλλακτικός τουρισμός και περιγράφονται κάποιες από τις βασικότερες μορφές του όπως ο αθλητικός, ο ιαματικός, ο πολιτιστικός κ.ά.

Στο δεύτερο κεφάλαιο δόθηκε ο τίτλος «Αειφορία, Σεβασμός στο Περιβάλλον και στην Τοπική Κοινωνία» και δίνεται έμφαση στην αποσαφήνιση του όρου αειφορία αλλά και αειφόρος τουρισμός ενώ παρουσιάζονται οι στόχοι της βιώσιμης ανάπτυξης όπως διατυπώθηκαν από τον ΟΗΕ στην ατζέντα 2030. Περαιτέρω, γίνεται αναφορά στο προφίλ του εναλλακτικού τουρίστα και στην ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού στην Ελλάδα.

Στο τρίτο κεφάλαιο δόθηκε ο τίτλος «Η Περίπτωση των Λουτρών Πόζαρ» και δίνονται κάποια στοιχεία για την περιοχή με έμφαση την ανάπτυξη του ιαματικού τουρισμού. Επιπλέον γίνονται προτάσεις για περαιτέρω ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού της περιοχής.

Στο τέταρτο κεφάλαιο δόθηκε ο τίτλος «Ποιοτική Έρευνα στα Λουτρά Πόζαρ» και γίνεται παρουσίαση της μεθοδολογίας, των ερευνητικών ερωτημάτων, των ερωτήσεων και απαντήσεων της συνέντευξης, της συλλογής των δεδομένων και των περιορισμών της έρευνας.

Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται συζήτηση των αποτελεσμάτων της έρευνας και συγκεκριμένα σχολιασμός των απαντήσεων που δόθηκαν από τους υπεύθυνους της επιχείρησης των Λουτρών Πόζαρ.

Τέλος, παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της διπλωματικής στα οποία περιλαμβάνεται και μία ανάλυση SWOT για την επιχείρηση των Λουτρών Πόζαρ.

1. Τουρισμός και Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού

1.1. Επισκόπηση Βασικών Εννοιών

Πρώτος σταθμός πριν την προσέγγιση της έννοιας του εναλλακτικού τουρισμού είναι η επισκόπηση της έννοιας του τουρισμού, λόγω της κεντρικής σημασίας που έχει για την καλύτερη δυνατή κατανόηση του εναλλακτικού τουρισμού. Ο τουρισμός, άλλωστε, αποτελεί μία από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες βιομηχανίες και θεωρείται ένα από τα πιο αξιολημείωτα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα. Η λέξη «τουρισμός» προέρχεται από τη λατινική λέξη «*toronus*», η οποία σημαίνει «ένα εργαλείο για την κατασκευή ενός κύκλου» (Morley, 1990).

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι με τους οποίους μπορεί να προσδιοριστεί ο τουρισμός, και για το λόγο αυτό, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού των Ηνωμένων Εθνών (UNWTO) ξεκίνησε ένα έργο από το 2005 έως το 2007 για τη δημιουργία μίας κοινής ορολογίας αναφοράς για τον τουρισμό. Έτσι, σύμφωνα με τον UNWTO (2019) ο τουρισμός ορίζεται ως: «ένα κοινωνικό, πολιτιστικό και οικονομικό φαινόμενο που συνεπάγεται τη μεταφορά ανθρώπων σε χώρες ή μέρη εκτός του συνηθισμένου περιβάλλοντός τους για προσωπικούς ή επαγγελματικούς σκοπούς. Αυτοί οι άνθρωποι ονομάζονται επισκέπτες – είτε τουρίστες είτε εκδρομείς, κάτοικοι ή μη κάτοικοι – και ο τουρισμός έχει να κάνει με τις δραστηριότητές τους, μερικές από τις οποίες συνεπάγονται τουριστικές δαπάνες».

Με βάση τον παραπάνω ορισμό, καθίσταται σαφές ότι ο τουρισμός δεν είναι μόνο η κίνηση των ανθρώπων για διάφορους σκοπούς, είτε πρόκειται για επαγγελματικούς λόγους ή για αναψυχή, αλλά για τη συνολική συσσώρευση δραστηριοτήτων, υπηρεσιών και εμπλεκόμενων τομέων που αποτελούν τη μοναδική τουριστική εμπειρία (Anderson & Westcott, 2020).

Επιπλέον, σε αυτό το πλαίσιο, είναι σημαντικό να παρουσιαστεί κι ένας ορισμός για την έννοια του τουρίστα. Έτσι, το UNWTO (2019) ορίζει τους τουρίστες ως «άτομα που ταξιδεύουν και παραμένουν στη θέση τους έξω από το συνηθισμένο περιβάλλον τους για όχι περισσότερο από ένα συνεχόμενο έτος για αναψυχή, επαγγελματικούς και

άλλους σκοπούς που δεν σχετίζονται με άσκηση δραστηριότητας που αμείβεται από το μέρος που επισκέπτονται».

Ο τουρισμός ως κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο περιλαμβάνει τις δραστηριότητες και τις εμπειρίες των τουριστών, οι οποίοι βρίσκονται μακριά από το σπίτι τους και εξυπηρετούνται από την τουριστική βιομηχανία και τον προορισμό υποδοχής. Το αποτέλεσμα αυτής της εμπειρίας που περιλαμβάνει τις σχετικές δραστηριότητες και τις αντίστοιχες υπηρεσίες μπορεί να θεωρηθεί ως τουριστικό προϊόν (Tribe, 2009).

Η τουριστική βιομηχανία με όρους προσφοράς και ζήτησης θα πρέπει να επιδιώκει μια ισορροπία μεταξύ των δύο αυτών παραμέτρων κατά το σχεδιασμό. Κάτι τέτοιο απαιτεί την κατανόηση όχι μόνο των χαρακτηριστικών και των τάσεων της αγοράς αλλά και της διαδικασίας σχεδιασμού για την κάλυψη των αναγκών της. Σε αυτό το πλαίσιο, οι τουρίστες συνθέτουν την πλευρά της ζήτησης, ενώ η πλευρά της προσφοράς περιλαμβάνει όλες τις εγκαταστάσεις, τα προγράμματα, τα αξιοθέατα και τις δραστηριότητες που έχουν σχεδιαστεί για την κάλυψη των αναγκών των τουριστών. Αυτοί οι παράγοντες από την πλευρά της προσφοράς μπορεί να βρίσκονται υπό τον έλεγχο ιδιωτικών επιχειρήσεων, μη κερδοσκοπικών οργανισμών και κυβερνήσεων. Νέες και καινοτόμες μορφές εταιρικών σχέσεων εξελίσσονται επίσης για να διασφαλιστεί η αειφόρος ανάπτυξη και διαχείριση των πόρων που σχετίζονται με τον τουρισμό (Camilleri, 2018).

Το τουριστικό σύστημα είναι δυναμικό και περίπλοκο λόγω πολλών παραγόντων που συνδέονται με αυτό και λόγω της ύπαρξης πολλών τομέων που συμβάλλουν στην επιτυχία του. Αυτοί οι παράγοντες και οι τομείς συνδέονται με την παροχή της τουριστικής εμπειρίας και τη δημιουργία εσόδων. Ο δυναμικός χαρακτήρας του συστήματος τουρισμού καθιστά επιτακτική την τακτική σάρωση του εξωτερικού και εσωτερικού περιβάλλοντος των προορισμών, ώστε να πραγματοποιούνται αλλαγές εφόσον κρίνεται απαραίτητο για να εξασφαλιστεί μία υγιής και βιώσιμη τουριστική βιομηχανία. Έτσι, η τουριστική ανάπτυξη δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται μεμονωμένα και πρέπει κατά το σχεδιασμό να λαμβάνεται υπόψιν το περιβάλλον και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των τοπικών κοινοτήτων, και με γνώμονα, πάντα, τις κοινωνικές και πολιτιστικές συνέπειες του τουρισμού (Anderson & Westcott, 2020).

1.2. Εννοιολογική Προσέγγιση και Μορφές Εναλλακτικού Τουρισμού

Σύμφωνα με το Υπουργείο Τουρισμού «Ο εναλλακτικός τουρισμός περιλαμβάνει το σύνολο των τουριστικών υπηρεσιών, οι οποίες διακρίνονται ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες, τις προτιμήσεις και τα κίνητρα των τουριστών, απευθύνονται σε ένα εξειδικευμένο κοινό, τηρούν τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης και συμβάλλουν στην άμβλυνση της εποχικότητας της τουριστικής ζήτησης». Ο εναλλακτικός τουρισμός έχει θεσμοθετηθεί προκειμένου να εξυπηρετεί τις σύγχρονες κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες και πιο συγκεκριμένα τα εξής (Υπουργείο Τουρισμού, 2021):

- «Στη διαφοροποίηση και στον εμπλουτισμό του ελληνικού τουριστικού προϊόντος με την επιχειρηματική αξιοποίηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού»
- «Στην ανάδειξη και τουριστική αξιοποίηση του φυσικού και πολιτισμικού αποθέματος»
- «Στην άμβλυνση της εποχικότητας της τουριστικής ζήτησης»

Προκειμένου για την επίτευξη των παραπάνω στόχων, το υπουργείο τουρισμού μέσω της πράξης «Εναλλακτικός Τουρισμός», στοχεύει στην ενίσχυση των επενδυτικών σχεδίων των τουριστικών επιχειρήσεων προκειμένου για τη συμβολή στην ανάπτυξη μιας ή περισσότερων εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Περαιτέρω, σύμφωνα με την εν λόγω πράξη προσδιορίζονται και αποσαφηνίζονται οι εξής εναλλακτικές μορφές: «ο Αθλητικός τουρισμός αναψυχής, ο Θαλάσσιος τουρισμός, ο Τουρισμός υπαίθρου, ο Γαστρονομικός τουρισμός και ο Τουρισμός υγείας και ευεξίας». Σχετικά με τις ανωτέρω διακρίσεις μεταξύ των διαφόρων μορφών, σημειώνεται ότι αυτές είναι απολύτως ενδεικτικές και προσπαθούν να αποτυπώσουν και να ομαδοποιήσουν τις επιμέρους τουριστικές δραστηριότητες με βάση τα πλέον διαδεδομένα αγοραστικά ενδιαφέροντα των τουριστών - καταναλωτών στον ελληνικό και διεθνή χώρο. Κατά συνέπεια, τα επενδυτικά σχέδια που υποβάλει η εκάστοτε επιχείρηση δύναται να αφορούν, τόσο σε ειδικές/εναλλακτικές δραστηριότητες ή μορφές οι οποίες πιθανώς

δεν περιλαμβάνονται στις ανωτέρω διακρίσεις - ταξινομήσεις, όσο και σε συνδυασμό των επιμέρους ειδικών/εναλλακτικών μορφών, ανεξάρτητα από την ανωτέρω ταξινόμησή τους (Υπουργείο Τουρισμού, 2021).

1.2.1. Αθλητικός Τουρισμός

Σύμφωνα με το άρθρο 6 του Νόμου 4582/2018 «Ο αθλητικός τουρισμός είναι η μορφή τουρισμού, η οποία πραγματοποιείται με ενεργητική ή παθητική συμμετοχή σε αθλητικές δραστηριότητες αναψυχής που οι επισκέπτες- τουρίστες επιλέγουν στον τουριστικό προορισμό των διακοπών τους, με στόχο την ψυχαγωγία και τη βελτίωση της υγείας, της φυσικής κατάστασης και της ευεξίας τους». Επίσης, στο Νόμο αναφέρονται και κάποιες διακρίσεις του αθλητικού τουρισμού που είναι ο τουρισμός αθλητικών διοργανώσεων και ο τουρισμός υπαίθριων δραστηριοτήτων αθλητικής αναψυχής - περιπέτειας.

Η συγκεκριμένη μορφή τουρισμού ενθαρρύνει τη συμμετοχή του επισκέπτη σε εμπειρίες που συνδέονται με τον αθλητισμό για λόγους αναψυχής. Οι αθλητικές δραστηριότητες αναψυχής μπορούν να αναπτύσσονται (Εφημερις της Κυβερνήσεως, 2015):

- «στη θάλασσα (π.χ. καταδύσεις αναψυχής, θαλάσσιο σκι, θαλάσσιο αλεξίπτωτο, ιστιοσανίδα, αετοσανίδα, κολύμβηση, θαλάσσιο έλκηθρο, λοιπά θαλάσσια αθλήματα)»
- «σε λίμνες – ποτάμια (π.χ. κανό – καγιάκ, rafting κ.ά.)»
- «σε ορεινές, ημιορεινές, πεδινές ή / και αστικές και ημιαστικές περιοχές (π.χ. χιονοδρομικό σκι, χιονοσανίδα, ορειβασία, αναρρίχηση, ποδήλατο βουνού, αλεξίπτωτο πλαγιάς, διάβαση φαραγγιών - δασών, τουρισμός άγριας ζωής, ποδηλασία πόλης, ιππασία, μίνι-γκολφ κ.ά.)»

1.2.2. Θαλάσσιος Τουρισμός

Σύμφωνα με το άρθρο 12 του Νόμου 4582/2018 « Ο θαλάσσιος τουρισμός είναι το σύνολο των οργανωμένων τουριστικών υπηρεσιών και δραστηριοτήτων αναψυχής και ψυχαγωγίας που παρέχονται στο θαλάσσιο χώρο και τις ακτές του τουριστικού προορισμού και αποτελεί μία από τις δυναμικά αναπτυσσόμενες μορφές τουρισμού. Ο θαλάσσιος τουρισμός διακρίνεται ιδίως σε τουρισμό κρουαζιέρας, τουρισμό γιώτινγκ, θαλάσσιες και παράκτιες δραστηριότητες αναψυχής, καταδυτικό τουρισμό αναψυχής» (Νόμος 4582/2018 - ΦΕΚ 208/Α/11-12-2018, 2018).

Η εν λόγω μορφή τουρισμού συνδέεται με τις εμπειρίες και τη συμμετοχή των επισκεπτών σε δραστηριότητες στο θαλάσσιο και παράκτιο περιβάλλον. Κατά κανόνα αφορά σε δραστηριότητες που συνδέονται με θαλάσσιες περιηγήσεις και δραστηριότητες (π.χ. κρουαζιέρες με κρουαζιερόπλοια ή άλλα επαγγελματικά σκάφη αναψυχής, ιστιοπλοΐα, yachting-motor boatsailing boat κ.ά.). Επίσης, η μορφή αυτή συνδέεται και με τον αθλητικό τουρισμό θάλασσας (Εφημερις της Κυβερνήσεως, 2015).

1.2.3. Τουρισμός Υπαίθρου

Η μορφή του τουρισμού που ενθαρρύνει τη συμμετοχή του επισκέπτη σε εμπειρίες που συνδέονται με το φυσικό περιβάλλον εξαιρετικών των αστικών, των θαλάσσιων και των παράκτιων περιοχών. Οι κυριότερες επιμέρους μορφές που ανήκουν στη συγκεκριμένη κατηγορία είναι ενδεικτικά (Εφημερις της Κυβερνήσεως, 2015):

- «Ο φυσιολατρικός τουρισμός που αναπτύσσεται στις χαρακτηριζόμενες «φυσικές» περιοχές με σκοπό να αποκτήσουν γνώσεις για τη φύση οι τουρίστες»
- «Ο τουρισμός παρατήρησης χλωρίδας και πανίδας που αναπτύσσεται σε περιοχές που διαθέτουν άξια παρατήρησης χλωρίδα ή πανίδα»
- «Ο περιπατητικός τουρισμός που αναπτύσσεται στα περιπατητικά μονοπάτια της υπαίθρου»

- «Ο περιηγητικός τουρισμός όταν η περιήγηση ή η εκδρομή γίνεται στην ύπαιθρο»

Τέλος, σημειώνεται πως η εν λόγω μορφή τουρισμού συνδέεται και με τον αθλητικό τουρισμό που αναπτύσσεται σε λίμνες – ποτάμια, ορεινές, ημιορεινές, πεδινές και ημιαστικές περιοχές (Εφημερις της Κυβερνήσεως, 2015).

1.2.4. Γαστρονομικός Τουρισμός

Σύμφωνα με το Άρθρο 14 του Νόμου 4582/2018 «Ο τουρισμός γαστρονομίας, ως αναπόσπαστο κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς κάθε τόπου, είναι μορφή τουριστικής δραστηριότητας αναψυχής, στην οποία οι επισκέπτες-τουρίστες σχεδιάζουν τα ταξίδια τους με στόχο να γευτούν την αυθεντική τοπική κουζίνα ή να συμμετέχουν σε δραστηριότητες αναψυχής σχετικές με τη γαστρονομία, εμβαθύνοντας παράλληλα στην ιστορία και τις παραδόσεις του προορισμού, στον τρόπο ζωής, την κουλτούρα, την τοπική παράδοση και την εθνική ταυτότητα των προϊόντων (Νόμος 4582/2018 - ΦΕΚ 208/Α/11-12-2018, 2018). Επιπλέον, οι κυριότερες επιμέρους ενέργειες που ανήκουν στη συγκεκριμένη κατηγορία είναι ενδεικτικά οι εξής: «1. Διακριτή ενσωμάτωση της τοπικής κουζίνας στα προσφερόμενα εδέσματα, 2. Δημιουργία ή/και διάχυση γαστρονομικών και οινοτουριστικών διαδρομών, 3. Επισκέψεις σε μονάδες και εργαστήρια παραγωγής και μεταποίησης τοπικών προϊόντων (παραδοσιακά ελαιολιβερά, αγροκτήματα, αμπελουργικές ζώνες, οινοποιεία, εργαστήρια κ.λπ.), 4. Γευσιγνωσία, 5. Εκπαιδευτικές ξεναγήσεις, 6. Ειδικές εκθέσεις μόνιμου χαρακτήρα, 7. Εφαρμογές εικονικής περιήγησης και 8. Ψυχαγωγικές εκδηλώσεις» (Εφημερις της Κυβερνήσεως, 2015).

1.2.5. Τουρισμός Υγείας και Ευεξίας

Η μορφή αυτή απευθύνεται σε επισκέπτες που επιθυμούν να συνδυάσουν τις διακοπές τους με υπηρεσίες πρόληψης, διατήρησης ή βελτίωσης της υγείας τους μέσω προγραμμάτων ολικής αναζωογόνησης και χαλάρωσης σε σωματικό, πνευματικό και συναισθηματικό επίπεδο. Η μορφή αυτή αφορά ακόμη σε επισκέπτες οι οποίοι ανήκουν στην κατηγορία των ΑμεΑ και συγκεκριμένα άτομα με κινητικά προβλήματα, με

προβλήματα όρασης ή ακοής, άτομα τρίτης ηλικίας κ.λπ.. Ζητούμενο εδώ είναι η διασφάλιση υποδομών και συνθηκών προσβασιμότητας για διάφορες κατηγορίες ΑμεΑ στις εναλλακτικές τουριστικές δραστηριότητες (Εφημερις της Κυβερνήσεως, 2015).

Περαιτέρω, σύμφωνα με το Άρθρο 20 του Νόμου 4582/2018 «Ο τουρισμός υγείας είναι η ειδική μορφή τουρισμού, που συνίσταται στην παροχή προς επισκέπτες-τουρίστες υψηλού επιπέδου υπηρεσιών που σχετίζονται με την πρόληψη, τη θεραπεία και τη βελτίωση της σωματικής, ψυχικής και πνευματικής υγείας τους. Οι υπηρεσίες υγείας και οι λοιπές υπηρεσίες αναψυχής μπορεί να συνδυάζονται σε κατάλληλες υποδομές προσβάσιμες σε όλους». Στη συγκεκριμένη μορφή τουρισμού περιλαμβάνονται επίσης ο ιατρικός τουρισμός, ο οδοντιατρικός, ο ιαματικός – θερμαλιστικός τουρισμός και ο τουρισμός ευεξίας (Νόμος 4582/2018 - ΦΕΚ 208/Α/11-12-2018, 2018).

1.2.6. Ιαματικός Τουρισμός

Ο θερμαλιστικός τουρισμός ή αλλιώς ιαματικός, αποτελεί μια αρκετά δημοφιλή δραστηριότητα από την αρχαιότητα λόγω της στενής σχέσης της με τον τομέα της υγείας. Στην Ελλάδα, ο θερμαλισμός χρονολογείται από την κλασική εποχή όπου τα Ασκληπιεία αποτελούσαν τα πρώτα κτίσματα-ναούς που χτίστηκαν δίπλα στις ιαματικές πηγές. Στις αρχές του 19ου αιώνα, ο εν λόγω τουρισμός (ή όπως αναφέρεται πολλές φορές ως τουρισμός σπα) αναπτύχθηκε ξανά στην Ελλάδα χάρη σε πολλές σημαντικές ιαματικές πηγές που έχουν αναπτυχθεί σε όλη τη χώρα.

Αφού έφτασε στην εποχή της ευημερίας του κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '50, του '60 και του '70 ο ιαματικός τουρισμός μπήκε σε μια περίοδο ύφεσης και παρακμής. Για πολλά χρόνια οι ελληνικές επιχειρήσεις με λουτρά και ειδικά οι υποδομές τους (θερμικές εγκαταστάσεις) υπέφεραν από εγκατάλειψη και υποβάθμιση. Ωστόσο, παράλληλα με τις κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, ορισμένες νέες κατηγορίες επισκεπτών/πελατών ιαματικών πηγών έχουν επίσης εμφανιστεί ως συνέπεια των ευρύτερων κοινωνικοοικονομικών και πολιτιστικών αλλαγών.

Μόλις το 2000, τα πρώτα (ιδιωτικά) σύγχρονα κέντρα σπα στην Ελλάδα συνέβαλαν στην αλλαγή της παροχής ιαματικών τουριστικών υπηρεσιών. Ωστόσο, αυτός ο εκσυγχρονισμός δεν εφαρμόστηκε σε όλες τις εγκαταστάσεις. Κατά συνέπεια, σήμερα η Ελλάδα παρουσιάζει δύο διαμετρικά αντίθετες –όσον αφορά τα χαρακτηριστικά τους– κατηγορίες τουριστών σπα: τους «κλασικούς» και τους «σύγχρονους» τουρίστες σπα (Με τον όρο «κλασικοί τουρίστες σπα» εννοούνται τα άτομα που επισκέπτονται τις κλασικές εγκαταστάσεις ευεξίας και ενδιαφέρονται μόνο για θεραπευτικούς σκοπούς, ενώ με τον όρο «σύγχρονοι τουρίστες σπα» εννοούνται τα άτομα που επισκέπτονται σύγχρονες εγκαταστάσεις που προσφέρουν διάφορες υπηρεσίες με στόχο κυρίως την αναψυχή και την ευεξία (Beriatos & Papageorgiou , 2009).

1.2.7. Θρησκευτικός Τουρισμός

Ο θρησκευτικός τουρισμός ή αλλιώς προσκυνηματικός τουρισμός είναι ένα είδος τουρισμού το οποίο περιλαμβάνει επισκέψεις τουριστών – πιστών σε χώρους θρησκευτικού ενδιαφέροντος όπως μνημεία, εκκλησίες, θρησκευτικούς τάφους και άλλα. Παρόλα αυτά δεν πρέπει να κριθεί με αυστηρό θεολογικό κριτήριο διότι αυξημένο κρίνεται το ενδιαφέρον και από ομάδες ατόμων που δεν ανήκουν σε κάποια θρησκευτική ομάδα.

Τα άτομα που ταξιδεύουν για να επισκεφτούν θρησκευτικά μνημεία είναι κυρίως προσκυνητές στους οποίους επικρατεί το θρησκευτικό κίνητρο και επισκέπτονται την περιοχή αποκλειστικά για την εκπλήρωση των λατρευτικών τους πεποιθήσεων. Παρόλα αυτά δεν πρέπει να αποκλειστεί το ενδεχόμενο της επίσκεψης από άλλες ομάδες τουριστών που συνδυάζουν το ταξίδι τους παράλληλα με άλλες τουριστικές δραστηριότητες. Άλλωστε οι ιεροί τόποι και οι θρησκευτικές γιορτές αποτελούσαν πάντοτε πόλο έλξης από ομάδες ατόμων με γενικά ενδιαφέροντα όπως η εμπειρία και η γνώση νέων πολιτισμών και παραδόσεων (Σφακιανάκης, 2000).

Οι περισσότερες περιοχές με θρησκευτικά μνημεία ή γιορτές, έχουν αποβάλει τον προσκυνηματικό χαρακτήρα σε μία προσπάθεια να προσελκύσουν τουρίστες ανεξαρτήτως θρησκεύματος και να μεταβάλλουν το ενδιαφέρον από θρησκευτικό σε πολιτιστικό. Έτσι έχει παρατηρηθεί πως η θρησκεία δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως μια

πηγή ενδιαφέροντος για τον κλειστό κύκλο των πιστών της αλλά ως στοιχείο πολιτισμού που προσελκύει το ενδιαφέρον λόγω της ιστορικής της αξίας. Παρατηρείται λοιπόν μία μεταβολή της έννοιας του θρησκευτικού τουρισμού και μία τάση προς την ταύτισή του με τον πολιτιστικό. Αν και από παλαιότερα ο θρησκευτικός τουρισμός ήταν διφυής, ωστόσο σε κάποιες περιοχές κυριαρχούσε το θεολογικό στοιχείο. Σήμερα οι περισσότεροι ταξιδιώτες έχουν εντάξει στις διακοπές τους πόλεις με θρησκευτικό ενδιαφέρον και δεν διστάζουν να τις επισκεφθούν σε κάθε ευκαιρία ιδιαίτερα όταν οι περιοχές αυτές έχουν να προσφέρουν και άλλα τουριστικά αξιοθέατα. Αξιοσημείωτο είναι πως το θρησκευτικό κίνητρο εμφανίζεται λιγότερο σημαντικό στις ανεπτυγμένες χώρες ενώ στις αναπτυσσόμενες ή στις αρχαίες κοινωνίες εξακολουθεί να έχει την πρωτοκαθεδρία (Πολύζος Σ. , 2002).

1.2.8. Πολιτιστικός Τουρισμός

Σύμφωνα με το Άρθρο 13 του Νόμου 4582/2018 «Πολιτιστικός τουρισμός είναι η ειδική μορφή τουρισμού κατά τον οποίο οι επισκέπτες-τουρίστες ανακαλύπτουν, γνωρίζουν και βιώνουν την ιστορία, την παράδοση, την πολιτιστική κληρονομιά, το σύγχρονο πολιτισμό, καθώς και την κουλτούρα και την ταυτότητα της χώρας και του λαού της, μέσα από πολιτιστικές δραστηριότητες αναψυχής». Περαιτέρω, ο Νόμος διευκρινίζει και προσδιορίζει τις δραστηριότητες αναψυχής στις οποίες περιλαμβάνονται «οι πολιτιστικές επισκέψεις και περιηγήσεις για τη γνωριμία με την πολιτιστική κληρονομιά», «οι πολιτιστικές θεματικές διαδρομές σε αξιοθέατα που παρέχουν εκπαίδευση και αναψυχή» και οι «πολιτιστικές εκδηλώσεις και τα φεστιβάλ». Επίσης, στο Νόμο διευκρινίζεται ότι στον πολιτιστικό τουρισμό περιλαμβάνονται και κάποιες ειδικότερες μορφές που είναι «ο πολιτιστικός αστικός τουρισμός – τουρισμός πόλεων, ο τουρισμός νεολαίας, ο τουρισμός τρίτης ηλικίας, ο γαμήλιος τουρισμός και ο τουρισμός κινηματογραφικών και τηλεοπτικών παραγωγών» (Νόμος 4582/2018 - ΦΕΚ 208/Α/11-12-2018, 2018).

2. Αειφορία, Σεβασμός στο Περιβάλλον και στην Τοπική Κοινωνία

Οι συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες των σύγχρονων κοινωνιών σε συνδυασμό με την έλλειψη φυσικών πόρων του πλανήτη, οδήγησαν στην αναζήτηση αναπτυξιακών πρακτικών οι οποίες θα δημιουργήσουν καλύτερες συνθήκες ζωής για τον άνθρωπο και το περιβάλλον. Οι πρακτικές αυτές συνοψίζονται στην έννοια της αειφορίας η οποία έκανε την εμφάνιση της τη δεκαετία του 1990 με σκοπό να διερευνήσει κατά πόσο οι αλληλεπίδραση του ανθρώπου με τη φύση και την κοινωνία μπορεί να επιφέρει θετικά οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά αποτελέσματα με διάρκεια στο χρόνο.

Η οικοδόμηση ενός βιώσιμου μέλλοντος για τους ανθρώπους και τον πλανήτη απαιτεί συντονισμένες δράσεις, με πρωταρχικούς στόχους: την εξάλειψη της φτώχειας, την αλλαγή μη βιώσιμων προτύπων παραγωγής και κατανάλωσης και την προστασία και διαχείριση των φυσικών πόρων για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Οι οικονομικοί, κοινωνικοί και περιβαλλοντικοί στόχοι της κοινωνίας πρέπει να βρίσκονται σε ισορροπία προκειμένου να επικρατήσει αλλά και να διατηρηθεί η ευημερία (Αγγελίδης, 2000).

Ως αειφορία ορίζεται η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να παρεμποδίζει τις νέες γενιές να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες (Αυγούστογλου, 1996).

Προκειμένου να γίνει αντιληπτή η έννοια της αειφορίας είναι αναγκαίο να εξεταστούν οι τέσσερις βασικοί τομείς με τους οποίους είναι άρρηκτα συνδεδεμένη. Οι τομείς αυτοί ονομάζονται πυλώνες της βιωσιμότητας και είναι ο κοινωνικός, ο οικονομικός, ο περιβαλλοντικός και ο πολιτισμικός. Αποτελούν αλληλένδετες πτυχές της βιωσιμότητας οι οποίες αν συνδυαστούν μπορούν να δημιουργήσουν ωφέλιμες συνθήκες για όλους. Συγκεκριμένα, δημιουργούν τις κατάλληλες συνθήκες για την διατήρηση των φυσικών πόρων και την προστασία του περιβάλλοντος, ενώ παράλληλα βελτιώνουν την ποιότητα ζωής των πολιτών και την οικονομία (Δεκλερής, 1996).

2.1. Πυλώνες Βιωσιμότητας και Αειφορίας

2.1.1. Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα

Για πολλά χρόνια οι φυσικοί πόροι του πλανήτη κατασπαταλήθηκαν λόγω της άγνοιας που επικρατούσε σχετικά με τη διαθεσιμότητά τους. Σήμερα, κρίνεται απαραίτητη η διαχείριση αυτών των πόρων, προκειμένου να καλυφθούν οι απαιτήσεις και οι ανάγκες των μελών κάθε κοινωνίας και να εξασφαλισθούν επαρκείς πόροι για τις επόμενες γενιές.

Προκειμένου να επιτευχθεί οικονομική ανάπτυξη πρέπει να υπάρχει ισορροπία ανάμεσα στην πρώτη ύλη και την παραγωγική διαδικασία ενώ στόχος της βιωσιμότητας είναι να αυξηθεί η παραγωγή με όσο δυνατόν λιγότερη δαπάνη πρώτων υλών. Διαδικασίες σαν αυτές επιτυγχάνονται μέσω της ανακύκλωσης και τη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (Αυγερινού, 1996).

Η περιβαλλοντική βιωσιμότητα ελέγχεται μέσω ποιοτικών και ποσοτικών περιβαλλοντικών δεικτών που εξετάζουν την σύσταση του νερού και του αέρα ενώ παράλληλα καταγράφουν σε αριθμούς το αποτύπωμα της ανθρώπινης δραστηριότητας μέσα από την εξέταση των αποβλήτων.

Όλες οι δραστηριότητες του ανθρώπου, από την παραγωγική διαδικασία μέχρι και τη διαχείριση αποβλήτων, εξαρτώνται άμεσα από το περιβάλλον και αποτελούν σημαντικούς παράγοντες για την ομαλή λειτουργία των οικοσυστημάτων. Η προστασία του περιβάλλοντος έχει απασχολήσει σημαντικά τη διεθνή κοινότητα καθώς δε νοείται βιωσιμότητα χωρίς τους απαραίτητους πόρους.

Δεδομένου λοιπόν πως το περιβάλλον αλληλεπιδρά με όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, κρίνεται απαραίτητη η προστασία του και η διασφάλιση πόρων οι οποίοι θα οδηγήσουν τις κοινωνίες σε ευημερία και ανάπτυξη (ΕΟΤ, 2000).

2.1.2. Κοινωνική Βιωσιμότητα

Η κοινωνική δικαιοσύνη αποτελεί τη σημαντικότερη προϋπόθεση για την ανάπτυξη. Τόσο τα αγαθά όσο και οι δυνατότητες δράσης και οι ευκαιρίες στη ζωή οφείλουν να κατανέμονται δίκαια ανάμεσα σε όλα τα μέλη της κοινωνίας χωρίς διακρίσεις. Η κοινωνική ισότητα αφορά παροχές και ιδέες, ικανές να εξασφαλίσουν την επιβίωση των κατοίκων αλλά και να προάγουν την ανάπτυξη της προσωπικότητας του καθενός. Στα αγαθά που αφορούν την επιβίωση συμπεριλαμβάνονται η στέγη, το νερό, τα τρόφιμα και όλα τα απαραίτητα είδη για τη διαβίωση ενώ στα αγαθά που διαμορφώνουν την προσωπικότητα περιλαμβάνονται ιδέες και αξίες οι οποίες σχετίζονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα (Αυγούστογλου, 1996).

Η κοινωνική βιωσιμότητα είναι πολυδιάστατη έννοια και για να εφαρμοστεί πρέπει να πληρούνται οι παρακάτω προϋποθέσεις:

- Δικαιοσύνη: η κοινωνία οφείλει να παρέχει ίσες ευκαιρίες και αποτελέσματα για όλα τα μέλη της, ιδίως τα φτωχότερα και πιο ευάλωτα.
- Ποικιλομορφία: η κοινωνία οφείλει να προωθεί και να ενθαρρύνει τη διαφορετικότητα
- Συνεκτικότητα: τα συστήματα και οι δομές της κοινωνίας πρέπει να αλληλοϋποστηρίζονται
- Ποιότητα ζωής: η κοινωνία είναι ικανή να διασφαλίσει την ικανοποίηση των βασικών αναγκών σε όλα τα μέλη της κοινωνίας (π.χ. Υγεία, στέγαση, εκπαίδευση, απασχόληση και ασφάλεια)
- Δημοκρατία και διακυβέρνηση: όλοι οι πολίτες πρέπει να απολαμβάνουν δημοκρατικής μεταχείρισης και συμμετοχής στην τοπική διακυβέρνηση
- Ωριμότητα: το άτομο διέπεται από αίσθημα ατομικής ευθύνης και από το αίσθημα της συνεχούς ανάπτυξης και βελτίωσης των κοινωνικών δεξιοτήτων (π.χ. μορφές επικοινωνίας, πρότυπα συμπεριφοράς, έμμεση εκπαίδευση και φιλοσοφικές αναζητήσεις)

Φυσικά δε νοείται κοινωνική ανάπτυξη χωρίς περιβαλλοντική καθώς τα περιβαλλοντικά ζητήματα επιδρούν στα κοινωνικά στρώματα και επηρεάζουν τους οικονομικά ασθενέστερους πολίτες. Συγκεκριμένα, αν λάβουμε υπόψη το ποσοστό των

οικονομικά ασθενέστερων πολιτών σε κάθε χώρα, γίνεται γρήγορα αντιληπτό πως μεγάλος αριθμός του παγκόσμιου πληθυσμού δεν μπορεί να ανταπεξέλθει στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής ακολουθώντας βιώσιμες πρακτικές. Οι πολίτες που ζουν στο όριο της φτώχειας συνήθως διαβιούν σε υποβαθμισμένες περιοχές και έρχονται αντιμέτωποι με τα περισσότερα περιβαλλοντικά προβλήματα χωρίς να διαθέτουν την ικανότητα να τα αντιμετωπίσουν (Δεκλερής, 1996).

Συνεπώς, η κοινωνική δικαιοσύνη αποσκοπεί στην εξάλειψη τόσο κοινωνικών όσο και περιβαλλοντικών και οικονομικών ανισοτήτων εξασφαλίζοντας βοήθεια για τους οικονομικά ασθενείς και ίσες ευκαιρίες για τις επόμενες γενιές.

Η κοινωνική βιωσιμότητα επιτυγχάνεται μέσα από σωστή ενημέρωση των πολιτών και την ενίσχυση της συμμετοχής σε θέματα που αφορούν τις περιβαλλοντικές πρακτικές και την αειφορία (ΕΟΤ, 2000).

2.1.3. Οικονομική Βιωσιμότητα

Ο τομέας της οικονομίας χαρακτηρίζεται ως ο σημαντικότερος του σύγχρονου κόσμου με τεράστια επιρροή σε όλες τις δραστηριότητες του ανθρώπου. Η οικονομική ασφάλεια των πολιτών, οι συνθήκες μέσα από τις οποίες αυτή προκύπτει και τα αποτελέσματα της οικονομικής διαδικασίας, είναι υπεύθυνα για την οικονομική ευημερία. Η οικονομική εξασφάλιση συνήθως επιτυγχάνεται με καλοπληρωμένη και ουσιαστική απασχόληση η οποία είναι ικανή να ενισχύσει την οικονομική παραγωγή και να στηρίξει την οικονομία (Αγγελίδης, 2000).

Ο οικονομικός πυλώνας επικεντρώνεται στη προσέλκυση νέων επιχειρήσεων και ανθρώπων με σκοπό τη δημιουργία έργων και τη λήψη αποφάσεων που θα οδηγήσουν την κοινωνία σε ευημερία. Η βιωσιμότητα στην οικονομία βασίζεται στην έξυπνη ανάπτυξη και στηρίζεται τόσο στην κοινωνία όσο και στο περιβάλλον προκειμένου να αυξήσει την αξία του παραγόμενου έργου.

Όταν οι καλές επιχειρηματικές πρακτικές ενσωματώνονται στις κοινωνικές και περιβαλλοντικές πτυχές της βιωσιμότητας, το αποτέλεσμα είναι πολύ πιο ευεργετικό για την τοπική κοινωνία.

Στόχος της βιώσιμης οικονομίας είναι η μείωση περιττών δαπανών και η διαχείριση πόρων με τέτοιο τρόπο ώστε να μην υπάρχει υπερεκμετάλλευση αλλά συνεχής αναδιανομή αγαθών.

2.1.4. Πολιτιστική Βιωσιμότητα

Η έννοια του πολιτισμού από τη φύση της ακολουθεί τα πρότυπα της αειφορίας καθώς δηλώνει την κληρονομιά η οποία πρέπει να διαφυλάσσεται για τις επόμενες γενιές (Κύρκος, 2008). Ο τέταρτος πυλώνας της αειφορίας συμπεριλήφθηκε αρκετά αργότερα καθώς αμφισβητείται η αξία του ως προς τη βιώσιμη ανάπτυξη. Παρόλα αυτά συνδέεται άρρηκτα με τους υπόλοιπους τρεις, τους συμπληρώνει και πιθανόν να συνδράμει στην πλήρωση του κενού όταν κάποιος από αυτούς εκλείπει κατά περίπτωση (Hawkes, 2004).

Ο πολιτισμός εμφανίζεται σε πολλές εκφάνσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας υπό τη μορφή κατευθυντήριας γραμμής για την διαχείριση της οικονομίας, της εκπαίδευσης, της πολιτικής, των τεχνών και όλων εκείνων των δράσεων που ενέχουν στοιχεία τα οποία κληροδοτούνται από γενιά σε γενιά.

Προάγει το διάλογο και επιδιώκει τη συμμετοχή όλων των πολιτών στη δημιουργία και τη διαίωσιση παραδόσεων με σκοπό την αξιοποίηση του παρελθόντος στο παρόν και στο μέλλον. Η παγκόσμια κληρονομιά χρησιμοποιείται σαν πώλος έλξης για την ανάπτυξη τουρισμού και κατά συνέπεια την οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική ευημερία των κρατών. Όλα αυτά σε συνδυασμό φυσικά με βιώσιμες πρακτικές.

Συμπερασματικά, η αειφόρος ανάπτυξη είναι ένα συνονθύλευμα κοινωνικοοικονομικών, περιβαλλοντικών και πολιτισμικών δράσεων που έχει ως μοναδικό στόχο της βελτίωση της ποιότητας ζωής και των συνθηκών διαβίωσης για τις παρούσες και τις επόμενες γενιές. Δίνει μεγάλη βάση στην έννοια της ανάπτυξης έτσι

ώστε να ενισχυθούν τα εισοδήματα των πολιτών και γενικότερα η οικονομική δραστηριότητα, να χρησιμοποιούνται με παραγωγικό και δημιουργικό τρόπο οι περιβαλλοντικοί πόροι και τέλος να ενισχυθούν οι κοινωνικές αξίες με αίσθημα ατομικής ευθύνης απέναντι στο περιβάλλον και τον άνθρωπο (Αυγούστογλου, 1996).

2.2. Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης

Ο ΟΗΕ έχει πρωτοστατήσει στο ζήτημα της βιωσιμότητας εδώ και αρκετές δεκαετίες, με πιο πρόσφατο σχετικό κείμενο πολιτικής την Ατζέντα 2030, που εγκρίθηκε το 2015 και περιλαμβάνει τους 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ) που ευελπιστούν να δώσουν μια δυναμική, επιχειρησιακή διάσταση στην αντιμετώπιση των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών προκλήσεων της εποχής μας. Όλες οι διατυπώσεις των στόχων βιώσιμης ανάπτυξης στηρίζονται και ενισχύουν το τρίπτυχο κοινωνίας, οικονομίας και περιβάλλοντος.. Η εμβάθυνση στους 17 Στόχους στοχεύει στην κατανόηση των αρχών της Βιώσιμης Ανάπτυξης υπό το πρίσμα των σύγχρονων πολιτικών αλλά και την ανάγκη ουσιαστικής συμμετοχής όλων των ανθρώπων για την θετική έκβαση της υλοποίησής τους. Παρακάτω παρατίθενται οι στόχοι του ΟΗΕ με καταλυτική ημερομηνία εκπλήρωσης τους, το έτος 2030:

1. Μηδενική φτώχεια
2. Μηδενική πείνα
3. Καλή υγεία και ευημερία
4. Ποιοτική εκπαίδευση
5. Ισότητα των φύλων
6. Καθαρό νερό και αποχέτευση
7. Φτηνή και καθαρή ενέργεια
8. Αξιοπρεπής εργασία και οικονομική ανάπτυξη
9. Βιομηχανία καινοτομία και υποδομές
10. Λιγότερες ανισότητες
11. Βιώσιμες πόλεις και κοινότητες
12. Υπεύθυνη κατανάλωση και παραγωγή
13. Δράση για το κλίμα

14. Ζωή στο νερό
15. Ζωή στη στεριά
16. Ειρήνη, δικαιοσύνη και ισχυροί θεσμοί
17. Συνεργασία για όλους τους στόχους

Οι στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη χαράσσουν το δρόμο για έναν πιο δίκαιο κόσμο, πιο ειρηνικό και ευημερούντα σε έναν υγιή πλανήτη. Αποτελούν μεγάλη πρόκληση για τον σύγχρονο κόσμο καθώς προάγουν την αλληλεγγύη μεταξύ των γενεών και δεσμεύονται να ανταποκριθούν στις ανάγκες τους και να υλοποιήσουν τις προσδοκίες τους.

2.3. Αειφόρος Τουρισμός

Ως αειφόρος τουρισμός χαρακτηρίζεται η τουριστική δραστηριότητα κατά την οποία τηρείται ισορροπία ανάμεσα στην προστασία του περιβάλλοντος μιας περιοχής και την κερδοφορία της, σεβόμενη φυσικά τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά και την ταυτότητα της εκάστοτε κοινωνίας (Λαμπρόπουλος, 2002). Ο αειφόρος τουρισμός απαιτεί τόσο τη βιώσιμη ανάπτυξη της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία και την κοινωνία όσο και τη βιώσιμη χρήση των πόρων και του περιβάλλοντος. Με διαφορετικά λόγια, ο τουρισμός θα πρέπει να βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία και αλληλεπίδραση με τον τοπικό πληθυσμό τον οποίο επισκέπτεται, προκειμένου να ενημερώνεται για τις τοπικές ιδιαιτερότητες, τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και τις επιπτώσεις της επίσκεψής του (Ανδριώτης, 2005).

Οι πρακτικές του αειφόρου τουρισμού μπορούν να εφαρμοστούν σε κάθε είδος τουριστικής διαδικασίας. Κατά συνέπεια μπορούν να εφαρμοστούν και στα πλαίσια του ιαματικού τουρισμού. Η αειφορία στον τουρισμό στηρίζεται στους πυλώνες της βιώσιμης ανάπτυξης προκειμένου να εξασφαλίσει τις καλύτερες δυνατές σχέσεις ανάμεσα στην κοινωνικοοικονομική, την πολιτιστική και την περιβαλλοντική οντότητα των κοινωνιών. Σύμφωνα με τις διατάξεις των Ηνωμένων Εθνών για την βιωσιμότητα, ο τουρισμός για να θεωρηθεί κομμάτι της αειφόρου ανάπτυξης πρέπει να στηρίζεται σε 3 βασικές λειτουργίες (Ανδριώτης, 2005).

Σε πρώτο επίπεδο η τουριστική διαδικασία πρέπει να σέβεται και να χρησιμοποιεί τους φυσικούς πόρους με σύνεση και παράλληλα να μεριμνά για την διαχείριση περιβαλλοντικών ζητημάτων υποστηρίζοντας την τοπική βιοποικιλότητα. Δεύτερον, η τοπική κοινωνία πρέπει να αντιμετωπίζει τον τουρισμό ως αναπτυξιακή προοπτική παρέχοντας στους επισκέπτες και τους κατοίκους υψηλής ποιότητας κοινωνικές υπηρεσίες και ίσες εισοδηματικές ευκαιρίες με στόχο την εξάλειψη της φτώχειας. Οι ηθικές αξίες της περιοχής σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να υπονομεύονται από τον τουρισμό. Αντίθετα η ευημερία των κοινωνιών πρέπει να προωθείται μέσα από την αυθεντικότητα και τις τοπικές παραδόσεις. Τέλος, μεγάλο μερίδιο στην αναπτυξιακή πολιτική του τουρισμού φέρουν η κυβέρνηση και οι αρμόδιοι τοπικοί φορείς. Προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα όποια προβλήματα

προκύψουν στο εσωτερικό της κοινωνίας από την τουριστική δράση, απαιτείται συνεχής συμμετοχή του κρατικού μηχανισμού.

Για την επίτευξη αιεφόρου τουριστικής ανάπτυξης πρέπει να πληρούνται οι παρακάτω στόχοι-αρχές σύμφωνα με τα πρότυπα της «Agenda 21» :

1. Ο τουρισμός πρέπει να λειτουργεί σε αρμονία με τη φύση και να οδηγεί τους ανθρώπους σε υγιείς και παραγωγικές συνήθειες.
2. Ο τουρισμός πρέπει να βασίζεται σε αιεφόρα καταναλωτικά και παραγωγικά πρότυπα.
3. Ο τουρισμός οφείλει να προστατεύει τα οικοσυστήματα και να συμβάλλει στη διατήρησή τους.
4. Οι τουριστικές επιχειρήσεις πρέπει να εξελιχθούν σε αιεφόρες δυνάμεις. Για να γίνει αυτό κρίνεται απαραίτητη η συνεργασία όλων των εθνών με στόχο την υιοθέτηση κοινών τουριστικών αναπτυξιακών πρακτικών.
5. Η περιβαλλοντική προστασία, η οικονομική ανάπτυξη, η κοινωνική διαφύλαξη και ο τουρισμός πρέπει να αποτελούν αλληλεξαρτώμενες έννοιες.
6. Η περιβαλλοντική προστασία πρέπει να αποτελεί κομμάτι της τουριστικής διαδικασίας.
7. Οι πολίτες πρέπει να συμμετέχουν σε θέματα τουριστικής ανάπτυξης ώστε να έχουν άποψη για τη λήψη αποφάσεων και το σχεδιασμό πρακτικών που εφαρμόζονται σε τοπικό επίπεδο.
8. Σε πιθανές φυσικές καταστροφές, τα έθνη οφείλουν να συνεργάζονται προκειμένου να προστατεύσουν τους πολίτες και τις εκάστοτε περιοχές που πλήττονται.
9. Η τουριστική βιομηχανία στα πλαίσια της ισότητας των φύλων πρέπει να ενσωματώσει περισσότερες γυναίκες στο εργατικό της δυναμικό.
10. Η τοπική κοινωνία πρέπει να καθρεπτίζεται στην τουριστική διαδικασία ενθαρρύνοντας την ταυτότητα του γηγενή πληθυσμού.
11. Η τουριστική βιομηχανία οφείλει να σέβεται τους διεθνείς νόμους και τις πρακτικές που υιοθετεί κάθε χώρα.

Οι παραπάνω στόχοι καθορίζουν τις συνθήκες ανάπτυξης των τουριστικών δραστηριοτήτων. Κάθε δραστηριότητα που αποσκοπεί στη βελτίωση του τουριστικού προϊόντος χαρακτηρίζεται αναπτυξιακή πρακτική. Συνεπώς, η αειφόρος τουριστική ανάπτυξη αφορά κάθε θετική μεταβολή που πραγματοποιείται στον κοινωνικοοικονομικό τομέα δράσης και έχει ποσοτικό ή ποιοτικό, δομικό ή ιδεολογικό χαρακτήρα (Μητούλα, 2006), ενώ σε τοπικό επίπεδο αφορά τις διαδικασίες και τις δραστηριότητες που αξιοποιούν τα πλεονεκτήματα του τόπου και τους πόρους του (Μητούλα, 2006).

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι η τουριστική ανάπτυξη εξαρτάται τόσο από την προσφορά όσο και από τη ζήτηση. Η παροχή τουριστικών εγκαταστάσεων και υπηρεσιών μπορεί να προκύψει ως απόκριση στην αυξανόμενη ζήτηση ή στοχεύοντας στην τόνωση της τουριστικής ζήτησης. Όποια και αν είναι η αρχική ώθηση, η επιτυχής ανάπτυξη μακροπρόθεσμα απαιτεί ισορροπία προσφοράς και ζήτησης από άποψη εύρους, ποιότητας, ποσότητας και τιμής. Μια εξέλιξη από τη μία πλευρά της εξίσωσης προσφοράς ζήτησης συνήθως συνοδεύεται από αλλαγές στην άλλη, είτε αυτό αντιπροσωπεύει ανάπτυξη, στασιμότητα, πτώση ή κάποιο ποιοτικό μετασχηματισμό. Επιπλέον, η φύση και η έκταση της ζήτησης και οι συναφείς εγκαταστάσεις και υπηρεσίες που παρέχονται θα επηρεάσουν επίσης άμεσα τις ευρύτερες πτυχές της ανάπτυξης. Προκύπτει λοιπόν πως η τουριστική ανάπτυξη είναι μια δυναμική διαδικασία αντιστοίχισης τουριστικών πόρων με τις απαιτήσεις και τις προτιμήσεις των πραγματικών ή δυνητικών τουριστών ενώ παράλληλα θα πρέπει να λαμβάνεται μέριμνα για την προστασία του περιβάλλοντος και την προαγωγή των στόχων της εκάστοτε κοινωνίας (Zhenhua, 2003).

2.4. Εναλλακτικός Τουρισμός

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά συνοψίζονται στην έννοια του εναλλακτικού τουρισμού, ο οποίος περιλαμβάνει ένα σύνολο μη παραδοσιακών τουριστικών υπηρεσιών που στηρίζονται κυρίως σε οικολογικές πρακτικές, και ήρθε για να

αντικαταστήσει τον οργανωμένο μαζικό τουρισμό με όλες τις αρνητικές του συνέπειες (Πολύζος Σ. , 2015). Ειδικότερα, ο εναλλακτικός τουρισμός συνδέει τις διακοπές των πολιτών με την προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος σε τοπικό επίπεδο ενώ αντιτίθεται στις δραστηριότητες του μαζικού τουρισμού. Οι κοινωνικές και περιβαλλοντικές αξίες μια περιοχής αντιμετωπίζονται με σεβασμό και υπευθυνότητα χωρίς να υπονομεύονται τα οικονομικά οφέλη του τουρισμού και χωρίς να καταστρέφονται οι φυσικές ομορφιές του τόπου (Butler, 1990) .

Οι πρακτικές του εναλλακτικού τουρισμού αποτελούν μέρος της στρατηγικής για τη βιώσιμη ανάπτυξη καθώς δημιουργούν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και οφέλη για τις επόμενες γενιές. Επιπλέον, παρατηρείται μεγάλη συνεισφορά του εναλλακτικού τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη και την προώθηση της προστασίας του περιβάλλοντος στις τοπικές κοινωνίες (Μόσχου, 2013).

Σύμφωνα με τον Πολύζο (2015), ο εναλλακτικός τουρισμός αναζητά την επαφή με το φυσικό περιβάλλον στην αυθεντική του μορφή ενώ αρνείται να υποκύψει σε τυποποιημένα πακέτα εκδρομών. Οι διακοπές συχνά συνδυάζονται με την εθελοντική προσφορά εργασίας προκειμένου να προστατευτεί η εκάστοτε περιοχή ενώ οι δραστηριότητες του εναλλακτικού τουρισμού δεν περιορίζονται στην καλοπέραση και την κοσμική ζωή.

2.4.1. Το Προφίλ του Εναλλακτικού Τουρίστα

Ο εναλλακτικός τουρίστας παρουσιάζει μεγάλες και σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τον τουρίστα του μαζικού τουρισμού. Σημαντική διαφορά ανάμεσα στους δύο είναι τα κίνητρα του ταξιδιού. Τα κίνητρα που οδηγούν τον εναλλακτικό τουρίστα να επιλέξει τις διακοπές του συνδέονται άμεσα με τα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης και αφορούν πιο ενεργητικές πρακτικές και ιδεολογίες. Οι δραστηριότητες του εναλλακτικού τουρίστα έχουν εξερευνητικό χαρακτήρα και μια διάθεση ενσωμάτωσης στην καθημερινότητα των ντόπιων κατοίκων. Η ενσωμάτωση αυτή έχει αποδειχθεί πως συμβάλλει θετικά στις τοπικές κοινωνίες καθώς αποφεύγονται οι αρνητικές επιδράσεις του τουρισμού (Ανδριώτης, 2005).

Ο εναλλακτικός τουρίστας ξεκινάει την τουριστική του εμπειρία προετοιμάζοντας και οργανώνοντας το ταξίδι του προκειμένου να το απολαύσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο και να αποκομίσει όσες περισσότερες εμπειρίες μπορεί. Ενδιαφέρεται για προσωποποιημένες διακοπές που θα του προσφέρουν όχι μόνο ψυχαγωγία, αλλά και γνώσεις και ψυχική ευεξία. Για το λόγο αυτό, συχνά επισκέπτεται αρχαιολογικούς χώρους, συμμετέχει στα ήθη και έθιμα του τόπου που επισκέπτεται, και επιλέγει τον τουρισμό περιπέτειας για τις εξορμήσεις του.

Το προφίλ του εναλλακτικού τουρίστα περιλαμβάνει τα εξής στοιχεία:

1. Είναι περιηγητής και προτιμάει να επισκέπτεται μέρη που δεν έχει επισκεφτεί κανένας
2. Είναι μορφωμένος και καλλιεργημένος
3. Απολαμβάνει υψηλό εισόδημα
4. Ταξιδεύει μόνος ή με ολιγομελείς ομάδες
5. Προετοιμάζει το ταξίδι του συλλέγοντας πληροφορίες για τα κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά στοιχεία της περιοχής που επισκέπτεται
6. Οι τουριστικές υποδομές δεν του είναι απαραίτητες
7. Αποστασιοποιείται από τον πολιτισμό κατά τη διάρκεια των διακοπών του (Laarman & Durst, 1987)
8. Αφιερώνει περισσότερο χρόνο παραμονής στην περιοχή που επισκέπτεται
9. Επικοινωνεί και συνδέεται με τον τοπικό πληθυσμό (Ανδριώτης, 2008)

2.4.2. Εναλλακτικός Τουρισμός στην Ελλάδα

Η τουριστική βιομηχανία, έχει εξελιχτεί σε ένα από τους σημαντικότερους κλάδους της ελληνικής οικονομίας καθώς αποτελεί κυρία πηγή ανάπτυξης και εσόδων αφού συνεισφέρει το 15%-20% του ΑΕΠ και απασχολεί 700.000 χιλιάδες εργαζόμενους, αναδεικνύοντας την σπουδαιότητα της τουριστικής δραστηριότητας για την Ελλάδα. Η βιομηχανία του τουρισμού στην Ελλάδα οδήγησε την χώρα σε θετικούς ρυθμούς

ανάπτυξης κατά την περίοδο της ύφεσης και συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στη μείωση της ανεργίας. Παράλληλα, δημιούργησε νέες επενδυτικές πρακτικές και ανέδειξε την φυσική και πολιτισμική ομορφιά της χώρας (Ματζουράνη & Τζιφάκη).

Η μεγάλη ζήτηση ωστόσο που παρατηρήθηκε στο τουριστικό προϊόν που δεν είναι άλλο από τον ήλιο και τη θάλασσα, οδήγησε με τη σειρά της στη μαζικοποίηση του τουρισμού. Παρόλο που οι οικονομικές εισροές αυξανόταν ραγδαία, ο μαζικός τουρισμός έφερε στην επιφάνεια τις αρνητικές συνέπειες της κατασπατάλησης των φυσικών πόρων της γης. Η ατμοσφαιρική ρύπανση, η κλιματική αλλαγή, η υποβάθμιση ή καταστροφή της βιοποικιλότητας του πλανήτη είναι μόνο μερικές από τις συνέπειες του μαζικού τουρισμού.

Έτσι, η Ελλάδα στα πλαίσια της συμμόρφωσης όλων των χωρών στα παγκόσμια πρότυπα για το περιβάλλον, υιοθετεί πλέον πρακτικές βιώσιμης ανάπτυξης και στον τουρισμό.

Ωστόσο, παρά το αυξημένο ενδιαφέρον για τον βιώσιμο τουρισμό τα τελευταία χρόνια, η Ελλάδα δεν βρίσκεται ακόμη στα επιθυμητά επίπεδα ενσωμάτωσης του στην βιώσιμη τουριστική βιομηχανία. Αυτό βέβαια μπορεί να αλλάξει με τη σωστή οργάνωση των φορέων και της κοινωνίας. Χρειάζονται επενδυτικά κίνητρα τα οποία θα αναδείξουν την Ελλάδα ως μια χώρα με σημαντική περιβαλλοντική υποδομή και τεράστιο τουριστικό πλεονέκτημα σε σχέση με άλλες χώρες.

Προκειμένου να επιτευχθεί βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη στη χώρα πρέπει να καταργηθεί άμεσα η εξάρτηση της οικονομίας από τη μαζική ζήτηση υποδομών κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Αντίθετα οι αρμόδιοι φορείς πρέπει να προωθήσουν και άλλες μορφές τουρισμού μέσα από στρατηγικές μάρκετινγκ. Επιπλέον, η τουριστική κινητικότητα πρέπει να διαχέεται σε όλη την Ελλάδα για να αποφευχθεί η υπερσυγκέντρωση δραστηριοτήτων οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα την εμφάνιση κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων (EOT, 2000).

Ο στρατηγικός σχεδιασμός των Ηνωμένων Εθνών που προάγει τη βιωσιμότητα πρέπει να τηρείται και να εφαρμόζεται τόσο από τους κρατικούς μηχανισμούς όσο και από τους πολίτες που ζουν στην Ελλάδα είτε την επισκέπτονται για κάποιο χρονικό διάστημα.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η ελληνική τουριστική βιομηχανία είναι η κακή ποιότητα τουριστικών αγαθών. Δυστυχώς η ελληνική κοινωνία δεν διαθέτει τα απαραίτητα εφόδια για την αναβάθμιση των προϊόντος του γεγονός που καθιστά άλλες χώρες ανταγωνιστικές. Παρόλα αυτά όμως, μέσα από τη σύμπραξη του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα μπορούν να προκύψουν νέες προσφορές δράσης και κίνητρα για ποιοτική αναβάθμιση.

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού δίνουν μεγάλες δυνατότητες ανάπτυξης της τουριστικής οικονομίας τις Ελλάδας, καθώς είναι μια χώρα η οποία πληροί όλες τις προϋποθέσεις για την κάλυψη των αναγκών του εναλλακτικού τουρίστα. Το μεσογειακό της κλίμα σε συνδυασμό με την γεωγραφική της θέση, της επιτρέπει να διατηρήσει την τουριστική της κίνηση όλους τους μήνες του χρόνου ενώ παράλληλα μπορεί να προσφέρει δραστηριότητες για όλα τα γούστα. Ο αγροτουρισμός στην ύπαιθρο, ο θρησκευτικός, ο θαλάσσιος, ο γαστρονομικός, ο ιατρικός, ο πολιτισμικός και ο ιαματικός τουρισμός είναι μόνο ένα μέρος των επιλογών του εναλλακτικού τουρίστα (Αγγελίδης, 2000).

Μία από τις σημαντικότερες μορφές εναλλακτικού τουρισμού για την Ελλάδα σήμερα είναι ο ιατρικός τουρισμός. Ο ιατρικός τουρισμός δίνει στους τουρίστες τη δυνατότητα συμμετοχής σε δραστηριότητες που έχουν ως στόχο τη θεραπεία και την πρόληψη ασθενειών. Η τουριστική βιομηχανία εκμεταλλεύεται τον φυσικό πλούτο της χώρας προκειμένου να προσφέρει στους επισκέπτες της μια μοναδική εμπειρία ευεξίας και χαλάρωσης. Πρόκειται για μια μορφή τουρισμού που μπορεί να αναπτύσσεται καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου και σχετίζεται με το πολυτιμότερο αγαθό, την υγεία. Τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα κάνει αξιόλογες προσπάθειες δημιουργίας σύγχρονων κέντρων παροχής υπηρεσιών υγείας και ομορφιάς στα πλαίσια της αειφόρου ανάπτυξης. Μεγάλο κομμάτι αυτής της προσπάθειας αποτελεί και η ανάπτυξη του Ιαματικού Τουρισμού, καθώς η Ελλάδα είναι μία από τις πλουσιότερες χώρες από άποψη φυσικών πηγών, διαθέτοντας 850 περίπου καταγεγραμμένες φυσικές πηγές με εξαιρετική ποιότητα νερών.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα εναλλακτικού τουρισμού αποτελεί η περίπτωση των Λουτρών Πόζαρ στην Αριδαία. Πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα ιαματικά θέρετρα που υπάρχουν στην Ελλάδα σήμερα και η διερεύνηση των τουριστικών

πρακτικών που ακολουθεί, θα μας δώσει την δυνατότητα να κατανοήσουμε τις δυσκολίες και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο εναλλακτικός τουρισμός στη χώρα μας αναφορικά με τη βιώσιμη ανάπτυξη (Δόση, 2012).

3. Η Περίπτωση των Λουτρών Πόζαρ

3.1. Γενικά για την Περιοχή – Ανάπτυξη Ιαματικού Τουρισμού

Ο Ιαματικός τουρισμός, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι μια εναλλακτική μορφή τουρισμού και ανήκει στην κατηγορία του τουρισμού υγείας καθώς οι δραστηριότητές του περιλαμβάνουν βελτίωση της υγείας και την επίτευξη ευεξίας. Οι πόροι που χρησιμοποιούνται κατά τον ιαματικό τουρισμό είναι κατά κύριο λόγο φυσικές πηγές νερού με θεραπευτικές ιδιότητες. Πέρα από τα οφέλη στην υγεία, τα ιαματικά λουτρά αποτελούν σημαντική πηγή εσόδων για την οικονομία της τοπικής κοινωνίας. Σύμφωνα λοιπόν με το νόμο ν Νόμο 3498/2006 (ΦΕΚ 230/Α/2006) ο ιαματικός τουρισμός είναι μια εναλλακτική μορφή τουριστικών υπηρεσιών σε περιοχές των οποίων κύριο χαρακτηριστικό αποτελεί η χρήση αναγνωρισμένων ιαματικών φυσικών πόρων σε ειδικές εγκαταστάσεις (Υπουργείο Τουρισμού, 2021).

Η Ελλάδα τυγχάνει να αποτελεί γεωγραφικό προορισμό πλούσιο σε ιαματικές πηγές. Συγκεκριμένα, έχουν καταγραφεί πάνω από 800 ιαματικές πηγές εκ των οποίων περίπου 180 χρησιμοποιούνται για θεραπείες. Αξιοσημείωτο παράδειγμα ιαματικών πηγών αποτελούν τα Λουτρά Πόζαρ του δήμου Αριδαίας. Αποτελούν έναν προορισμό μεγάλης ιστορικής και γεωπολιτικής σημασίας που μπορεί να συνδυάσει πληθώρα δραστηριοτήτων σε μια μόνο επίσκεψη. Από τη λουτροθεραπεία και τη μύηση στη λαογραφία, μέχρι την ιππασία ή την απλή περιήγηση στη φύση, τα λουτρά αποτελούν τόσο καλοκαιρινό όσο και χειμερινό προορισμό, για όσους θέλουν να συνδυάσουν την διαφυγή τους από την καθημερινότητα με τις θεραπευτικές ιδιότητες των πηγών, που αναβλύζουν σε θερμοκρασία 37°C (Δόση, 2012).

Τα Λουτρά Πόζαρ του Δήμου Αριδαίας στηρίζονται στην ιδέα της αειφορίας καθώς χρησιμοποιούν έναν φυσικά ανανεώσιμο πόρο και στοχεύουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των επισκεπτών. Αποτελούν έναν εξαιρετικό προορισμό, τόσο για τους Έλληνες τουρίστες, όσο και για τους τουρίστες που προέρχονται από το εξωτερικό με θετικά αποτελέσματα στην κοινωνία, την οικονομία και τον πολιτισμό (Βαρβαρέσος & Σωτηριάδης, 1998).

Συνδυάζουν τις θεραπευτικές ιδιότητες των φυσικών τους πηγών με την ευεξία και την αναψυχή που προσφέρουν οι υποδομές τους. Για την τοπική κοινωνία, τα λουτρά διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο καθώς βοηθούν στην ανάπτυξη των γύρω περιοχών. Η βιωσιμότητα δεν απαγορεύει τη χρήση των φυσικών, κοινωνικών και πολιτιστικών πόρων. Επιβάλλει όμως, την ορθή αξιοποίησή τους τόσο από τους ντόπιους, όσο και από τους επισκέπτες ώστε να διατηρηθούν και για τις επόμενες γενιές. Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη είναι πολύ σημαντική για τον ιαματικό τουρισμό και πρέπει να βασίζεται σε πρακτικές φιλικές προς το περιβάλλον. Οι φυσικοί πόροι δεν περιλαμβάνουν μόνο τις ιαματικές πηγές, αλλά και το γενικότερο φυσικό περιβάλλον που τις πλαισιώνει σε συνδυασμό με τα αρχαιολογικά σημεία και τα ιστορικά μνημεία της περιοχής. Προκειμένου να διατηρηθεί και να αναδειχθεί ο τουριστικός πλούτος στην περιοχή των Λουτρών Πόζαρ είναι απαραίτητος ο προσεκτικός σχεδιασμός του ιαματικού τουρισμού (Ανδριώτης, 2005).

Παρά τον μεγάλο αριθμό ιαματικών πηγών που υπάρχουν στη χώρα μας, οι περισσότερες έχουν μείνει ανεκμετάλλευτες. Αυτό συνεπάγεται την περιορισμένη αξιοποίηση του συγκριτικού πλεονεκτήματος της χώρας και κατά συνέπεια τη μείωση της απήχησης του ιαματικού τουρισμού. Η μειωμένη απήχηση δεν οφείλεται όμως μόνο στις ανεκμετάλλευτες πηγές. Βασικό λόγο του μειωμένου αριθμού επισκεπτών στα ιαματικά λουτρά αποτελεί η έλλειψη ενημέρωσης των πολιτών για τις ιδιότητες του νερού. Η μειωμένη πληροφόρηση του κοινού εξηγεί επίσης το γιατί οι επισκέπτες των ιαματικών λουτρών είναι κατά κύριο λόγο γυναίκες τρίτης ηλικίας. Παράλληλα, το υψηλό κόστος υπηρεσιών που επιβαρύνει τον τουρίστα θερμαλισμού λειτουργεί αποτρεπτικά σε σχέση με προηγούμενα χρόνια που το κόστος ορισμένων θεραπειών επιδοτούνταν από το κράτος (Δόση, 2012).

Όσον αφορά τη διαχείριση του τουριστικού προϊόντος, ο νόμος 3498/2006 έχει ορίσει τον Ε.Ο.Τ (εθνικός οργανισμός τουρισμού) αρμόδιο για την προστασία των ιαματικών φυσικών πόρων, γεγονός που έχει οδηγήσει τους δήμους και τις τοπικές κοινωνίες σε απραγμία. Η συντήρηση των εγκαταστάσεων έχει βρεθεί σε δεύτερη μοίρα και φυσικά πολλές περιοχές λόγω έλλειψη χρηματοδότησης παραμένουν αναξιοποίητες.

Η εκπλήρωση της τουριστικής ανάπτυξης σε μια περιοχή είναι αποτέλεσμα αειφόρου δράσης τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο. Για τα λουτρά Πόζαρ, αειφόρος τουριστική ανάπτυξη σημαίνει συνεργασία του ΕΟΤ με τους δήμους και τους νομούς με σκοπό την ανάδειξη του ιαματικού τουρισμού. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, θα πρέπει να γίνουν συντονισμένες προσπάθειες προβολής των περιοχών που διαθέτουν ιαματικές πηγές μέσα από διαφημιστικές καμπάνιες (Πολύζος Σ. , 2002).

Το ίδιο το τουριστικό προϊόν θα πρέπει να μετασχηματιστεί σύμφωνα με τις απαιτήσεις και τα κίνητρα των επισκεπτών. Παράλληλα, οι αρμόδιοι φορείς οφείλουν να ακολουθήσουν μια διαφορετική κατεύθυνση ως προς την προσέλκυση των ηλικιακών ομάδων που επιλέγουν να επισκεφτούν τα Λουτρά. Συγκεκριμένα, τα πακέτα διακοπών πρέπει να απευθύνονται σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες συνδυάζοντας ενδεχομένως προτάσεις για επιπλέον εναλλακτικές δράσεις σε συνδυασμό με τη λουτροθεραπεία.

Οι τοπικοί ταξιδιωτικοί φορείς πρέπει να αξιοποιήσουν την τεχνογνωσία και τα μέσα για την διάχυση της τουριστικής πληροφορίας. Για άλλη μια φορά τονίζεται η αξία της διαφήμισης, η οποία θα προσελκύσει και παράλληλα θα ενημερώσει το κοινό για τις παροχές των ιαματικών πηγών Πόζαρ. Το μάρκετινγκ διαμορφώνει συγκεκριμένη τουριστική εικόνα για την περιοχή ενώ συμβάλλει και στη συνεχή, διαφημιστική προβολή της (Camilleri, 2018).

Σημαντική είναι και η εκπαιδευτική κατάρτιση του εργατικού δυναμικού και των κατοίκων της περιοχής. Η τουριστική και περιβαλλοντική εκπαίδευση συμβάλλει στην κατανόηση των φυσικών συνθηκών και οδηγεί στην υιοθέτηση βιώσιμων καθημερινών πρακτικών. Παράλληλα στηρίζει την τουριστική διαδικασία καθώς ένας ενημερωμένος πολίτης μπορεί πιο εύκολα να μεταδώσει τη γνώση του στους επισκέπτες και αντίστοιχα ένας ενημερωμένος τουρίστας θα διαδώσει πιο εύκολα τις εμπειρίες της επίσκεψής του (Πολύζος Σ. , 2015).

3.2. Προτάσεις για Περαιτέρω Ανάπτυξη του Εναλλακτικού Τουρισμού της Περιοχής

Όπως προκύπτει και από όσα αναλύθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, ο εναλλακτικός τουρισμός προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες στις περιοχές όπου αναπτύσσεται ενώ έχει συνδεθεί άμεσα και με την αειφόρο ανάπτυξη. Πιο αναλυτικά, παρατηρείται επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου - όπου σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις εκτείνεται και τους δώδεκα μήνες του χρόνου -, βελτίωση της οικονομίας της περιοχής, άνοιγμα νέων θέσεων εργασίας και εν γένει ανάπτυξη σε πολλά επίπεδα. Γίνεται λοιπόν εύκολα κατανοητό ότι σε περιπτώσεις όπου στην περιοχή αναπτύσσονται και εκμεταλλεύονται από την τοπική κοινότητα περισσότερα είδη εναλλακτικού τουρισμού τότε η ανάπτυξη θα είναι ακόμα μεγαλύτερη ενώ σχεδόν για όλο το χρόνο οι κάτοικοι και επαγγελματίες της περιοχής θα έχουν έσοδα στους λογαριασμούς τους.

Έτσι, προκύπτει πως η περιοχή των Λουτρών Πόζαρ, θα μπορούσε να συνδυάσει παράλληλα και άλλους τύπους εναλλακτικού τουρισμού προκειμένου να επιτευχθεί μεγαλύτερο επίπεδο ανάπτυξης και αειφορίας της περιοχής. Ακολούθως παρουσιάζονται προτάσεις για αξιοποίηση στην περιοχή:

Ιατρικός τουρισμός: Παρόλο που ο ιαματικός τουρισμός είναι άμεσα συνδεδεμένος με τα οφέλη για την υγεία πάντα υπάρχουν περιθώρια περαιτέρω βελτίωσης του μάρκετινγκ. Πιο αναλυτικά, θα μπορούσε να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στα ιατρικά οφέλη των λουτρών και με τις κατάλληλες εκστρατείες και διαφημιστικές καμπάνιες – ενδεχομένως και με την υλοποίηση ενημερωτικών ημερίδων και συνεδρίων – να προωθηθεί καλύτερα ο τοπικός τουρισμός υπό τη μορφή του ιατρικού τουρισμού. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να υπάρξει μεγαλύτερη απήχηση τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της χώρας.

Αθλητικός Τουρισμός: Ο αθλητικός τουρισμός προσφέρεται είτε για ενεργητική είτε για παθητική συμμετοχή ιδίως σε περιοχές και πόλεις με μεγάλη έκταση. Η περιοχή του Λουτρών Πόζαρ, αν και μικρή σε έκταση, θα μπορούσε ωστόσο να διοργανώσει κάποιες αθλητικές δραστηριότητες κυρίως αυτές που σχετίζονται με τη φύση και το περιβάλλον όπως διαδρομές στο βουνό και τη φύση, ορειβασία κ.ά.

Τουρισμός Υπαίθρου: Και σε αυτό το είδος εναλλακτικού τουρισμού υπάρχουν πολλές προοπτικές δεδομένου ότι πρόκειται για μία περιοχή που εδρεύει μέσα στη φύση. Έτσι, θα μπορούσαν να διοργανώνονται θεματικές εκδρομές στην περιοχή οι οποίες θα περιλαμβάνουν πικ-νικ, περίπατο στη φύση κ.ά.

Γαστρονομικός Τουρισμός: Στην περιοχή υπάρχουν αρκετά εστιατόρια και παραδοσιακές ταβέρνες όπου προσφέρουν ποιοτικό φαγητό και τοπικές γαστρονομικές συνταγές. Μία μεγαλύτερη προβολή των τοπικών εδεσμάτων θα μπορούσε να προσεγγίσει πολλούς επισκέπτες κυρίως από της γύρω περιοχές. Έτσι, η περιοχή ενδείκνυται και για ημερήσιες αποδράσεις, με φίλους ή με την οικογένεια, με σκοπό τη διασκέδαση που συνδυάζει το καλό φαγητό.

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι στην περιοχή υπάρχουν πολλές ανεκμετάλλευτες μέχρι στιγμής ευκαιρίες για περαιτέρω ανάπτυξη. Ωστόσο για την υλοποίηση όλων των παραπάνω θα πρέπει να υπάρξουν συντονισμένες ενέργειες από την εν γένει τοπική κοινωνία τόσο για την οργάνωση όσο και για την προώθηση των δράσεων. Φυσικά, για αρχή θα χρειαστούν οικονομικοί αλλά και υλικοί πόροι για τους οποίους μπορεί να απαιτηθεί η λήψη δανείων ή ακόμα και η επιδότηση των τοπικών επιχειρήσεων από προγράμματα ΕΣΠΑ.

4. Ποιοτική Έρευνα στα Λουτρά Πόζαρ

4.1. Μεθοδολογία Έρευνας

Αρχικά, είναι σκόπιμο να δοθεί ένας ορισμός για την ποιοτική έρευνα. Η ποιοτική έρευνα αποτελεί μία πλαισιωμένη δραστηριότητα, η οποία τοποθετεί τον παρατηρητή στον κόσμο. Πρόκειται για ένα σύνολο ερμηνευτικών και υλικών πρακτικών που έχουν ως στόχο να κάνουν τον κόσμο ορατό, να τον μεταμορφώσουν με τρόπο τέτοιο, ώστε να μεταφέρει τη ματιά του εκάστοτε αφηγητή. Κάποιες από τις μεθόδους που αξιοποιεί η ποιοτική έρευνα είναι η έρευνα πεδίου, οι συνεντεύξεις, οι συνομιλίες, οι καταχωρήσεις ημερολογίου το πρωτογενές οπτικοακουστικό υλικό, όπως φωτογραφίες, ηχογραφήσεις και βίντεο. Ουσιαστικά, η ποιοτική έρευνα περιλαμβάνει μια ερμηνευτική, νατουραλιστική προσέγγιση για τον κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι οι ποιοτικοί ερευνητές μελετούν τα πράγματα στο φυσικό τους περιβάλλον, προσπαθώντας να δώσουν νόημα ή να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα με βάση τις έννοιες και τη σημασία που αποδίδουν σε αυτά οι άνθρωποι (Denzin & Lincoln, 2005).

Η ποιοτική ερευνητική προσέγγιση στοχεύει σε διεξοδική διερεύνηση και κατανόηση των φαινομένων, αφού επιτρέπει στον ερευνητή να αποκτήσει πλούσιες πληροφορίες για το εκάστοτε υπό εξέταση θέμα. Η ποιοτική έρευνα είναι η κατάλληλη μεθοδολογία για την απάντηση των ερωτημάτων που σχετίζονται με το «Γιατί;» και «Πώς;» των φαινομένων. Πρόκειται για μία διερευνητική μέθοδο, η οποία στοχεύει περισσότερο στην εμφάνιση νέων θεωρητικών μοντέλων και όχι στην επαλήθευση υποθέσεων ή τη γενίκευση σε μεγαλύτερο πληθυσμό. Το κύριο πλεονέκτημα των ποιοτικών προσεγγίσεων που εξυπηρετούν αυτόν τον σκοπό είναι η ευελιξία που χαρακτηρίζει την ερευνητική διαδικασία (Robson, 2007).

Ο σχεδιασμός είναι ένα σημαντικό και κρίσιμο σημείο κάθε έρευνας. Δεν υπάρχει μόνο μία συνταγή για το σχεδιασμό μίας ποιοτικής έρευνας, καθώς ο ερευνητικός σχεδιασμός καθοδηγείται, κυρίως, από θεωρητικές και επιστημολογικές υποθέσεις, αλλά και από τους κύριους στόχους της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, ο ερευνητικός προγραμματισμός πρέπει να λαμβάνει υπόψη τα εξής στοιχεία (Flick, 2006):

1. Το ερευνητικό πεδίο ή αντικείμενο της έρευνας
2. Τους σκοπούς της έρευνας
3. Το θεωρητικό και επιστημολογικό υπόβαθρο
4. Τα ερευνητικά ερωτήματα,
5. Τις μεθόδους παραγωγής του ερευνητικού υλικού
6. Τη στρατηγική δειγματοληψίας
7. Την ανάλυση του ερευνητικού υλικού
8. Την ανακλαστικότητα του ερευνητή
9. Τις αρχές και τα ηθικά ζητήματα στην ερευνητική διαδικασία.

Σε αυτό το σημείο, κρίθηκε σκόπιμο να γίνει αναφορά στην ποιοτική συνέντευξη, ως ερευνητικό εργαλείο, καθώς αυτή αξιολογήθηκε για τη συλλογή των δεδομένων στην παρούσα εργασία. Ο όρος «ποιοτική συνέντευξη» αναφέρεται σε εις βάθος συνεντεύξεις και αποτελεί, ίσως, την πιο κοινή μέθοδο συλλογής και παραγωγής ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων. Η απόφαση, ωστόσο, να χρησιμοποιηθεί η ποιοτική συνέντευξη στην έρευνα είναι μία περίπλοκη απόφαση και επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες που αφορούν, τόσο τους στόχους της εκάστοτε έρευνας, όσο και τη διαθεσιμότητα των πόρων και την ευελιξία κάθε φορά του ερευνητή και της ερευνητικής διαδικασίας. Ως μέθοδος, απαιτεί καλή προετοιμασία και προγραμματισμό καθώς και δημιουργική προεργασία. Επιπλέον, ο σχεδιασμός μιας ποιοτικής συνέντευξης πρέπει να βασίζεται σε συγκεκριμένες οντολογικές και επιστημολογικές αρχές και να συνδέεται με τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας (Gill, Stewart, Treasure, & Chadwick, 2008).

Ακολούθως, ανάλογα με τον βαθμό δόμησης ή τυποποίησης της συνέντευξης από τους ερευνητές, μπορούν να διακριθούν δύο τύποι ποιοτικής συνέντευξης, η ημι-δομημένη και η μη δομημένη. Σε αυτούς τους τύπους συνεντεύξεων, οι ερευνητές επιδιώκουν να παράγουν όσο το δυνατόν πιο πλούσιο ερευνητικό υλικό δίνοντας στους συνεντευξιζόμενους την ευκαιρία να μιλήσουν ελεύθερα και σε βάθος για τις αντιλήψεις, τις σκέψεις ή τις εμπειρίες τους (Robson, 2007).

Η ημι-δομημένη συνέντευξη αποτελείται από ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων και χρησιμοποιείται συχνά από νέους μελετητές, προκειμένου να έχουν έναν οδηγό για τα θέματα που θεωρούν σημαντικό να καλυφθούν κατά τη συνέντευξη.

Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι αυτός ο τύπος συνέντευξης είναι ευέλικτος: α) όσον αφορά την τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων, ανάλογα με το πλαίσιο και τις ανάγκες της συνέντευξης σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα με την κρίση του ερευνητή, β) όσον αφορά την εμβάθυνση σε ορισμένα ζητήματα με τους συμμετέχοντες που κρίνονται κατάλληλοι, γ) όσον αφορά τη σειρά με την οποία τίθενται οι ερωτήσεις και δ) ως προς την προσθήκη ή την αφαίρεση ερωτήσεων ή θεμάτων προς συζήτηση (Galletta, 2012).

Η μη δομημένη συνέντευξη είναι ανοιχτή και δεν περιλαμβάνει προκαθορισμένες ερωτήσεις, αλλά ευρεία θέματα στα οποία οι συμμετέχοντες στην έρευνα καλούνται να συζητήσουν ή να σχολιάσουν ελεύθερα και με τους δικούς τους όρους. Συγκεκριμένα, ο ερευνητής σχηματίζει συνήθως μια λίστα με θέματα που θεωρεί σημαντικά και στα οποία βασίζεται ώστε να καθοδηγήσει την αλληλεπίδραση με τους συνεντευξιζόμενους κατά την ερευνητική διαδικασία. Ένα ιδιαίτερα σημαντικό πλεονέκτημα σε αυτήν την προσέγγιση είναι η εμφάνιση νέων θεμάτων μέσω της συνομιλίας με τους συμμετέχοντες, τα οποία δεν είχαν προκαθοριστεί, προηγουμένως, από τους ερευνητές (Mason, 2018).

Στον αντίποδα, εντοπίζεται ερευνητικά και η πλήρως δομημένη συνέντευξη η οποία ωστόσο δεν χρησιμοποιείται συχνά στην ποιοτική έρευνα, καθώς βασίζεται σε αυστηρά προκαθορισμένες ερωτήσεις σχετικά με το περιεχόμενο, τη διατύπωση και τη σειρά με την οποία υποβάλλονται οι ερωτήσεις και δεν επιτρέπει τη σε βάθος συλλογή δεδομένων ή την εμφάνιση νέων θεμάτων (Mason, 2018). Ωστόσο, στην παρούσα έρευνα, και δεδομένης της κατάστασης που βιώνει η ελληνική κοινωνία λόγω της πανδημίας του κορονοϊού, το συγκεκριμένο είδος συνέντευξης κρίθηκε ως το πλέον κατάλληλο λόγω των περιοριστικών μέτρων στις μετακινήσεις και την υπολειτουργία των επιχειρήσεων.

Τέλος, η συνέντευξη ως μέθοδος παραγωγής ερευνητικών δεδομένων έχει σημαντικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Η ποιοτική συνέντευξη επιτρέπει στους ερευνητές να (Mason, 2018):

- Εξερευνήσουν σε βάθος αντιλήψεις, απόψεις, εμπειρίες και αξίες

- Κατανοήσουν την πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει την ανθρώπινη εμπειρία και συμπεριφορά
- Παρατηρήσουν το φαινόμενο που μελετούν μέσω των «ματιών» των συμμετεχόντων και να αναδείξουν τη «φωνή» των συμμετεχόντων στην έρευνα
- Έχουν διαδραστική επικοινωνία με τους συμμετέχοντες
- Διερευνήσουν ζητήματα που δεν ήταν προκαθορισμένα
- Τροποποιήσουν ακόμη και τον αρχικό σχεδιασμό της ερευνητικής διαδικασίας.

Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, η ποιοτική συνέντευξη (Mason, 2018):

- Είναι μια εξαιρετικά απαιτητική και χρονοβόρα μέθοδος όχι μόνο από την άποψη της διεξαγωγής της, αλλά και από πλευράς σχεδιασμού και ανάλυσης δεδομένων
- Απαιτεί σημαντικές δεξιότητες επικοινωνίας, εμπειρία, ευελιξία, ιδιαίτερη ευαισθησία σε ηθικά ζητήματα και ειλικρινές ενδιαφέρον από τους ερευνητές
- Δεν είναι μια εύκολη επιλογή, σε αντίθεση με την επικρατούσα άποψη, δηλαδή, δεν απέχει πολύ από τις καθημερινές συζητήσεις, οι οποίες μπορούν να γίνουν εύκολα και χωρίς ερευνητικό σχεδιασμό από κανέναν.

4.2. Κατάρτιση Ερευνητικών Ερωτημάτων και Ερωτήσεων Συνέντευξης

Με βάση τα στοιχεία που προέκυψαν από το συνδυασμό της βιβλιογραφίας σχετικά με τον εναλλακτικό τουρισμό και την αειφορία, σε συνδυασμό με την εξέταση των Λουτρών Πόζαρ ως εναλλακτικού τουριστικού προορισμού, καταρτίστηκαν τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

- Ποια είναι τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά των τουριστών που επισκέπτονται τα λουτρά;
- Ποιες από τις υπηρεσίες παρέχουν τα λουτρά προσελκύουν τους επισκέπτες;
- Ποια είναι η συνεισφορά των λουτρών στην περιοχή;

- Ποια είναι η στρατηγική που ακολουθούν τα Λουτρά Πόζαρ; (επισκόπηση εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος, μελλοντική στρατηγική και αειφορία)

Στη συνέχεια, με στόχο την απάντηση των παραπάνω ερευνητικών ερωτημάτων, καταρτίστηκαν ορισμένες ερωτήσεις, προκειμένου να τεθούν στους υπευθύνους της Δημοτικής Επιχείρησης των Λουτρών Λουτρακίου (Πόζαρ), του Δήμου Αλμωπίας. Ο σχεδιασμός των ερωτήσεων βασίστηκε στη βιβλιογραφική επισκόπηση του πεδίου σχετικά με τον εναλλακτικό τουρισμό και την αειφορία που προηγήθηκε, σε συνδυασμό με τα στοιχεία της περιοχής και της επιχείρησης.

Αναλυτικότερα, για την απάντηση στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα σχετικά με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των επισκεπτών, αποφασίστηκε να τεθούν οι ακόλουθες ερωτήσεις:

1. Από που προέρχεται το μεγαλύτερο μέρος των τουριστών (π.χ. γύρω περιοχές, ξένοι τουρίστες, σύλλογοι κ.ά.);
2. Ποιες ηλικιακές ομάδες εκφράζουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον; Πιστεύετε ότι έχει πέσει ηλικιακά το target group της περιοχής;

Ακολουθώντας, για το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα που αφορούσε τις υπηρεσίες που προσφέρονται από την επιχείρηση σχεδιάστηκαν οι εξής ερωτήσεις:

3. Ποιες παρεχόμενες υπηρεσίες έχουν τη μεγαλύτερη ζήτηση και πως συνδυάζονται από τους επισκέπτες;
4. Η χρήση των λουτρών από τους επισκέπτες γίνεται κυρίως για θεραπευτικούς - ιατρικούς λόγους ή για ευεξία και διασκέδαση; Έχει μεταβληθεί η ζήτηση με την πάροδο των χρόνων;

Παρακάτω, όσον αφορά το τρίτο ερευνητικό ερώτημα, το οποίο είχε στόχο τη διερεύνηση της συνεισφοράς των λουτρών στην ευρύτερη περιοχή, καταρτίστηκαν οι ακόλουθες ερωτήσεις:

5. Ποια είναι κατά τη γνώμη σας η συνεισφορά των λουτρών Πόζαρ στη τοπική κοινωνία (π.χ. από πολιτιστική, εργασιακή και οικονομική σκοπιά);
6. Στηρίζετε την τοπική κουλτούρα και παράδοση της περιοχής (π.χ. μέσω παροχής παραδοσιακών φαγητών, επίδειξη παραδοσιακών στολών ή συνεισφορά χορηγιών σε πολιτιστικούς συλλόγους μέσω εκδηλώσεων κ.ά.);
7. Λαμβάνετε κάποια μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος (π.χ. που καταλήγουν τα λήμματα, πόσο χλώριο χρησιμοποιείται κ.ά.);

Τέλος, σχετικά με την απάντηση στο τελευταίο ερευνητικό ερώτημα, που είχε ως στόχο τη διερεύνηση της στρατηγικής που ακολουθείται από τη Δημοτική Επιχείρηση των Λουτρών, τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό τους περιβάλλον, αλλά και τη μελλοντική στρατηγική της, σχεδιάστηκαν οι ακόλουθες ερωτήσεις:

8. Ποια είναι τα δυνατά-αδύνατα σημεία, οι ευκαιρίες και οι απειλές των λουτρών Πόζαρ (SWOT);
9. Ποιοι είναι οι ανταγωνιστές των λουτρών Πόζαρ;
10. Πως βλέπετε το μέλλον των λουτρών Πόζαρ μέσα από την αειφορία;

4.3. Απαντήσεις Συνέντευξης

1. Από που προέρχεται το μεγαλύτερο μέρος των τουριστών (π.χ. γύρω περιοχές, ξένοι τουρίστες, σύλλογοι κ.ά.);

«Η επισκεψιμότητα των Λουτρών είναι κυρίως εγχώριοι τουρίστες. Η μεγαλύτερη εισροή είναι από τα δύο μεγάλα αστικά κέντρα Αθήνα και Θεσσαλονίκη αλλά και άλλα αστικά κέντρα της Βόρειας Ελλάδας, όπως Βέροια, Φλώρινα, Κοζάνη. Μέχρι και πριν την πανδημία του covid-19, υπήρχε εισροή τουριστών και από το εξωτερικό κυρίως Ρωσία».

2. Ποιες ηλικιακές ομάδες εκφράζουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον; Πιστεύετε ότι έχει πέσει ηλικιακά το target group της περιοχής;

«Τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε ότι αύξηση επισκεψιμότητας του ηλικιακού κοινού 25-45. Σε αντίθεση με παλιότερες εποχές όταν η λουτροθεραπεία θεωρούνταν αποκλειστικά δραστηριότητα μεγαλύτερων ηλικιών».

3. Ποιες παρεχόμενες υπηρεσίες έχουν τη μεγαλύτερη ζήτηση και πως συνδυάζονται από τους επισκέπτες;

«Οι υπηρεσίες που παρέχει η επιχείρηση αφορούν αποκλειστικά ιαματικές λούσεις σε εξωτερικές και εσωτερικές ειδικά διαμορφωμένες εγκαταστάσεις. Καθότι οι ιαματικές λούσεις προσδίδουν την αίσθηση χαλάρωσης και αναζωογόνησης συνδυάζονται με άλλες δραστηριότητες όπως μασάζ και σπα, αλλά και με δραστηριότητες που σχετίζονται με την φύση, καθώς τα Λουτρά Πόζαρ ως ιδιαίτερος φυσικός προορισμός δίνει την δυνατότητα για εξορμήσεις στην φύση, περπάτημα-τρέξιμο στα μονοπάτια, ορειβασία κ.ά.».

4. Η χρήση των λουτρών από τους επισκέπτες γίνεται κυρίως για θεραπευτικούς - ιατρικούς λόγους ή για ευεξία και διασκέδαση; Έχει μεταβληθεί η ζήτηση με την πάροδο των χρόνων;

«Η χρήση των Λουτρών τα τελευταία χρόνια δεν γίνεται μόνο για θεραπευτικούς λόγους αλλά συνδυάζεται με ευεξία, διασκέδαση και αναψυχή, κυρίως από τις μικρότερες ηλικίες, οι οποίες έχουν την τάση ενός διαφορετικού τρόπου ζωής που στοχεύει στην ενίσχυση του ανθρώπινου οργανισμού, πρόληψη παθήσεων, χαλάρωσης και ηρεμίας από την αγχωτική καθημερινότητα. Παρατηρείται ότι η ζήτηση στρέφεται προς αυτή την κατεύθυνση».

5. Ποια είναι κατά τη γνώμη σας η συνεισφορά των λουτρών Πόζαρ στη τοπική κοινωνία (π.χ. από πολιτιστική, εργασιακή και οικονομική σκοπιά);

«Τα Λουτρά αποτελούν πηγή οικονομικής και εργασιακής ενίσχυσης όλης της τοπικής κοινωνίας. Πέρα από τον αριθμό απασχολούμενων, οι οποίοι είναι κατά κύριο λόγο από την ευρύτερη περιοχή, η παρουσία της επιχείρησης δίνει την δυνατότητα στην ανάπτυξη πολλών τουριστικών επιχειρήσεων στην περιοχή, όπως ξενοδοχεία, ενοικιαζόμενα δωμάτια, καταστήματα εστίασης και σπα. Η ύπαρξη της επιχείρησης

δίνει πνοή σε όλο τον επιχειρηματικό κλάδο της περιοχής με αποτέλεσμα να δημιουργούνται έμμεσα νέες θέσεις απασχόλησης».

6. Στηρίζετε την τοπική κουλτούρα και παράδοση της περιοχής (π.χ. μέσω παροχής παραδοσιακών φαγητών, επίδειξη παραδοσιακών στολών ή συνεισφορά χορηγιών σε πολιτιστικούς συλλόγους μέσω εκδηλώσεων κ.ά.);

«Τα Λουτρά ενισχύουν την παράδοση της περιοχής και υποστηρίζουν αντίστοιχες διοργανώσεις με την μορφή χορηγιών προς τους πολιτιστικούς συλλόγους, επιπλέον στους χώρους της δραστηριοποιούνται επαγγελματίες και μικροπωλητές τοπικών παραδοσιακών προϊόντων».

7. Λαμβάνετε κάποια μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος (π.χ. που καταλήγουν τα λήμματα, πόσο χλώριο χρησιμοποιείται κ.ά.);

«Η επιχείρηση τηρεί την νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος έχοντας εκπονήσει όλες τις προβλεπόμενες περιβαλλοντικές μελέτες και σέβεται τον χώρο στον οποίο δραστηριοποιείται. Πιο συγκεκριμένα, από το 2019 λειτουργεί μονάδα βιολογικού καθαρισμού και για τους χώρους των πισινών δεν χρησιμοποιεί χλώριο καθώς δεν το επιτρέπει η χημική σύσταση του ιαματικού νερού, ενώ δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην καθαριότητα και προστασία του περιβάλλοντος χώρου της».

8. Ποια είναι τα δυνατά-αδύνατα σημεία, οι ευκαιρίες και οι απειλές των λουτρών Πόζαρ (SWOT);

«Τα δυνατά σημεία της επιχείρησης είναι η μοναδικότητα και ιδιαιτερότητα του φυσικού περιβάλλοντος της καθώς και η διαχρονικότητα των υπηρεσιών που παρέχει. Οι ευκαιρίες που υπάρχουν στον χώρο της ανάπτυξης του τουρισμού υγείας μπορούν να δώσουν στην επιχείρηση συγκριτικό πλεονέκτημα, ωστόσο οι εναλλαγές στην νομοθεσία για τις ιαματικές μονάδες αποτελούν εξωτερικό παράγοντα τον οποίο δεν μπορεί να προβλέψει η επιχείρηση. Η πανδημία του covid-19 αποτέλεσε παράγοντα που ανέστειλε την λειτουργία της για μεγάλο χρονικό διάστημα συνεπώς μια υγειονομική κρίση μπορεί να απειλήσει την λειτουργία της. Επίσης, η μη ένταξη σε προγράμματα οικονομικής ενίσχυσης των πολιτών για παροχή ιαματικών λούσεων ή η

μείωση δικαιούχων αυτών των προγραμμάτων επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό αρνητικά την επιχείρηση».

9. Ποιοι είναι οι ανταγωνιστές των λουτρών Πόζαρ;

«Επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον αντίστοιχο ιαματικό τομέα και γεωγραφικά και περιφερειακά βρίσκονται κοντά στην ευρύτερη περιοχή των Λουτρών».

10. Πως βλέπετε το μέλλον των λουτρών Πόζαρ μέσα από την αειφορία;

«Ο σεβασμός που δείχνει η επιχείρηση τόσο στην διατήρηση της ποιότητας των υπηρεσιών της όσο και στην βελτίωση της ζωής των επισκεπτών της με τον ταυτόχρονο σεβασμό προς το περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους τους οποίους εκμεταλλεύεται στοχεύουν στην βιωσιμότητα της επιχείρησης και στην ευρύτερη αναβάθμιση της τοπικής κοινωνίας».

4.4. Μέθοδος Συλλογής Δεδομένων

Για τη συλλογή των ερευνητικών δεδομένων αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθεί η δομημένη συνέντευξη, ως το πιο κατάλληλο εργαλείο για την πλήρωση του σκοπού της έρευνας. Αναλυτικότερα, η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούν λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού. Σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό, στόχος ήταν η συνέντευξη να πραγματοποιηθεί εκ του σύνεγγυς και το ερευνητικό εργαλείο να ήταν η ημι-δομημένη συνέντευξη, ωστόσο, οι απαγορεύσεις στις διαπεριφερειακές μετακινήσεις κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας, δεν κατέστησαν εφικτό κάτι τέτοιο. Για το λόγο αυτό, η συνέντευξη επιλέχθηκε να γίνει μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Η πρώτη επαφή με τους εκπροσώπους των λουτρών έγινε στις 18 Απριλίου, και μετά από σχετική συνεννόηση, οι ερωτήσεις στάλθηκαν στις 4 Μαΐου, και, οι απαντήσεις δόθηκαν στις 6 Μαΐου.

4.5. Περιορισμοί της Έρευνας

Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να γίνει αναφορά σε κάποιους περιορισμούς της έρευνας. Αρχικά, είναι σημαντικό να αναφερθεί, όπως και σε κάθε ποιοτική έρευνα, τυχόν μεροληψίες από πλευράς της ερευνήτριας κατά το σχεδιασμό και τη διατύπωση των ερωτήσεων της συνέντευξης. Επιπλέον, στους περιορισμούς θα πρέπει να αναφερθούν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξήχθη η έρευνα. Η αδυναμία πραγματοποίησης της έρευνας διά ζώσης – δεδομένων των μέτρων περιορισμού λόγω πανδημίας- , με την ταυτόχρονη παρουσία της ερευνήτριας είναι πιθανό να είχε σημαντική επίπτωση στο αποτέλεσμα της συνέντευξης, καθώς χάθηκε ένα μέρος της άμεσης αλληλεπίδρασης που θα υπήρχε μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών της συνέντευξης. Παράλληλα, δεδομένου ότι ως ερευνητικό εργαλείο αντί για ημι-δομημένη συνέντευξη, χρησιμοποιήθηκε η δομημένη συνέντευξη, είναι πιθανό να μη διερευνήθηκαν επαρκώς ζητήματα που υπό διαφορετικές συνθήκες θα είχαν ανακύψει κατά τη συνέντευξη μέσα από το διάλογο.

5. Συζήτηση Αποτελεσμάτων

Σε αυτό το κεφάλαιο επιχειρείται η παρουσίαση των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από τη συνέντευξη και ο σχολιασμός τους με βάση όσα έχουν προκύψει από την σχετική βιβλιογραφική επισκόπηση. Αρχικά, όσον αφορά την προέλευση των τουριστών, το μεγαλύτερο μέρος τους αποτελούν οι Έλληνες τουρίστες, και, πιο συγκεκριμένα, από τα μεγάλα αστικά κέντρα της περιοχής. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο εκπρόσωπος των λουτρών *«Η μεγαλύτερη εισροή είναι από τα δύο μεγάλα αστικά κέντρα Αθήνα και Θεσσαλονίκη αλλά και άλλα αστικά κέντρα της Βόρειας Ελλάδας, όπως Βέροια, Φλώρινα, Κοζάνη»*. Όσον αφορά τους τουρίστες που προέρχονται από το εξωτερικό, ιδιαίτερη ήταν η αναφορά στη Ρωσία. Ωστόσο, αυτά τα δεδομένα αφορούν περιόδους που δεν ίσχυαν οι περιορισμοί της πανδημίας.

Παρακάτω, ένα ακόμη στοιχείο που αφορά τον προσδιορισμό των δημογραφικών χαρακτηριστικών των επισκεπτών, αφορά τις ηλικιακές ομάδες που προσελκύει ο υπό εξέταση προορισμός. Γενικώς, έχει καταγραφεί μία αύξηση της επισκεψιμότητας στις ηλικίες 25 – 45, οι οποίες στο παρελθόν δεν ενδιαφέρονταν για τον ιαματικό τουρισμό, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των επισκεπτών κατά τα προηγούμενα έτη αφορούσε άτομα μεγαλύτερα σε ηλικία.

Όσον αφορά το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα που αφορούσε τις υπηρεσίες που προσελκύουν τους επισκέπτες, αρχικά, έγινε αναφορά στις παρεχόμενες υπηρεσίες, οι οποίες αφορούν ιαματικές λούσεις σε εξωτερικές και εσωτερικά διαμορφωμένες εγκαταστάσεις. Παράλληλα, αυτές οι υπηρεσίες συνδυάζονται με άλλες δραστηριότητες, όπως *«μασάζ και σπα, αλλά και με δραστηριότητες που σχετίζονται με την φύση, καθώς τα Λουτρά Πόζαρ ως ιδιαίτερος φυσικός προορισμός δίνει την δυνατότητα για εξορμήσεις στην φύση, περπάτημα-τρέξιμο στα μονοπάτια, ορειβασία κ.ά.»*. Αυτός ο συνδυασμός των δραστηριοτήτων, μπορεί να συμβάλει στην περαιτέρω ανάπτυξη των δραστηριοτήτων και στην προσέλκυση περισσότερων επισκεπτών στην ευρύτερη περιοχή.

Επιπλέον, σχετικά με τη χρήση των λουτρών, κατά το παρελθόν, αυτή γινόταν αποκλειστικά για θεραπευτικούς – ιατρικούς λόγους, και ω επί το πλείστον, από άτομα

μεγαλύτερης ηλικίας. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια έχει καταγραφεί μία μεταβολή της ζήτησης από ανθρώπους νεότερης ηλικίας, όχι αποκλειστικά για θεραπευτικούς – ιατρικούς λόγους, αλλά ως υπηρεσίες ευεξίας, διασκέδασης και αναψυχής, οι οποίες έχουν προκύψει ως απόρροια *«ενός διαφορετικού τρόπου ζωής που στοχεύει στην ενίσχυση του ανθρώπινου οργανισμού, την πρόληψη παθήσεων, τη χαλάρωση και την ηρεμία από την αγχωτική καθημερινότητα»*.

Ακόμη, όσον αφορά τη διερεύνηση της συνεισφοράς των λουτρών Πόζαρ στην τοπική κοινωνία, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τα λουτρά αποτελούν τον πυρήνα της οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο εκπρόσωπος των λουτρών *«Η ύπαρξη της επιχείρησης δίνει πνοή σε όλο τον επιχειρηματικό κλάδο της περιοχής με αποτέλεσμα να δημιουργούνται έμμεσα νέες θέσεις απασχόλησης»*. Ουσιαστικά, αποτελούν τον κύριο πυλώνα της οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής, καθώς πέρα από τους εργαζομένους που απασχολούνται στην ίδια την επιχείρηση, χάρη στα ιαματικά λουτρά έχει ενισχυθεί η ίδρυση και ανάπτυξη μίας πληθώρας άλλων σχετικών επιχειρήσεων, που αφορούν την τουριστική ανάπτυξη της περιοχής, όπως ξενοδοχεία, ενοικιαζόμενα δωμάτια, καταστήματα εστίασης και σπα.

Παράλληλα, σημαντική είναι και η συνεισφορά των λουτρών στην τοπική κουλτούρα και την παράδοση της περιοχής, καθώς υπάρχει σχετική μέριμνα μέσα από την διοργάνωση εκδηλώσεων, αλλά και χορηγίες σε πολιτιστικούς συλλόγους της περιοχής. Προς αυτή την κατεύθυνση είναι και η δραστηριοποίηση επαγγελματιών και μικροπωλητών τοπικών παραδοσιακών προϊόντων μέσα στους χώρους των λουτρών.

Ένας ακόμη σημαντικός τομέας, που αφορά και την ενίσχυση της ευρύτερης περιοχής αφορά τα μέτρα που λαμβάνει η επιχείρηση για την προστασία του περιβάλλοντος. Η επιχείρηση των λουτρών τηρεί τη σχετική νομοθεσία και έχει εκπονήσει σχετικές μελέτες και λειτουργεί με σεβασμό προς το φυσικό περιβάλλον μέσα στο οποίο δραστηριοποιείται. Αναλυτικότερα, η επιχείρηση των λουτρών *«από το 2019 λειτουργεί μονάδα βιολογικού καθαρισμού και για τους χώρους των πισινών δεν χρησιμοποιεί χλώριο καθώς δεν το επιτρέπει η χημική σύσταση του ιαματικού νερού, ενώ δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην καθαριότητα και προστασία του περιβάλλοντος χώρου της»*.

Η βιωσιμότητα των φυσικών πόρων είναι υψίστης σημασίας για τη λειτουργία των λουτρών.

Από την εξέταση του τελευταίου ερευνητικού ερωτήματος, σχετικά με τη διερεύνηση της στρατηγικής που ακολουθείται από την επιχείρηση των λουτρών, είναι σημαντικό να αναφερθούν, αρχικά, τα δυνατά και τα αδύνατα σημεία, οι ευκαιρίες και οι απειλές που αφορούν την δραστηριότητά της. Στα δυνατά σημεία συγκαταλέγεται ο φυσικός πλούτος με τη μοναδικότητα και την ιδιαιτερότητα του περιβάλλοντος χώρου, ο οποίος προσδίδει διαχρονικότητα στις παρεχόμενες υπηρεσίες. Όσον αφορά τις ευκαιρίες, αυτές σχετίζονται με την περεταίρω ενίσχυση του ιατρικού τουρισμού, μέσα από σχετικά προγράμματα για την ανάπτυξη των εγκαταστάσεων και την προσέλκυση επισκεπτών. Ωστόσο, ανασταλτικό παράγοντα σε αυτή την ανάπτυξη αποτελούν οι συχνές αλλαγές στο ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, οι οποίες ενισχύουν την αβεβαιότητα και αποτρέπουν σχετικές επιχειρηματικές κινήσεις. Σε αυτό προστέθηκε και η πανδημία της Covid-19, η οποία ενίσχυσε την αβεβαιότητα και παρακώλυσε την ίδια τη λειτουργία των λουτρών. Ένα ακόμη στοιχείο που αποτελεί απειλή για την επιχείρηση των λουτρών είναι η μη ένταξη σε προγράμματα οικονομικής ενίσχυσης των πολιτών για παροχή ιαματικών λούσεων ή η μείωση δικαιούχων αυτών των προγραμμάτων.

Όσον αφορά τον ανταγωνισμό στον κλάδο, αυτός περιορίζεται σε σχετικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον αντίστοιχο ιαματικό τομέα και γεωγραφικά και περιφερειακά βρίσκονται κοντά στην ευρύτερη περιοχή των Λουτρών. Ωστόσο, δεν υπάρχει ισχυρός ανταγωνισμός στην ευρύτερη περιοχή.

Τέλος, σημαντικό στοιχείο της στρατηγικής μίας τέτοιου είδους επιχείρησης είναι η αειφορία, καθώς η βιωσιμότητα του φυσικού περιβάλλοντος αποτελεί καίριο παράγοντα βιωσιμότητας της εν λόγω επιχείρησης. Χωρίς τη δέουσα προσοχή προς τον περιβάλλοντα χώρο, αλλά και το χώρο των ίδιων των ιαματικών πηγών, δε μπορεί να διασφαλιστεί η λειτουργία της επιχείρησης. Η επιλεχθείσα, στρατηγική, συνεπώς, θα πρέπει να είναι σε πλήρη αρμονία με τις αρχές της αειφορίας και της προστασίας του περιβάλλοντος. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο εκπρόσωπος των λουτρών «ο σεβασμός που δείχνει η επιχείρηση τόσο στην διατήρηση της ποιότητας των υπηρεσιών

της όσο και στην βελτίωση της ζωής των επισκεπτών της με τον ταυτόχρονο σεβασμό προς το περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους τους οποίους εκμεταλλεύεται στοχεύουν στην βιωσιμότητα της επιχείρησης και στην ευρύτερη αναβάθμιση της τοπικής κοινωνίας». Είναι, λοιπόν, υψίστης σημασίας και για τους λειτουργούς του χώρου.

Συμπεράσματα

Ο τουρισμός αποτελεί μία διαδικασία προσφοράς και ζήτησης ενώ αποτελεί μία από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες βιομηχανίες. Έτσι γίνεται αντιληπτό πως η προσφορά σε τουριστικές υπηρεσίες εξαρτάται άμεσα από τις ανάγκες των τουριστών για αναψυχή και φυσικά τις κοινωνικές τάσεις της εποχής αλλά και τις οικονομικές συνθήκες. Σύμφωνα με τον ορισμό που δόθηκε από τον UNWTO (2019) ο τουρισμός ορίζεται ως: *«ένα κοινωνικό, πολιτιστικό και οικονομικό φαινόμενο που συνεπάγεται τη μεταφορά ανθρώπων σε χώρες ή μέρη εκτός του συνηθισμένου περιβάλλοντός τους για προσωπικούς ή επαγγελματικούς σκοπούς. Αυτοί οι άνθρωποι ονομάζονται επισκέπτες – είτε τουρίστες είτε εκδρομείς, κάτοικοι ή μη κάτοικοι – και ο τουρισμός έχει να κάνει με τις δραστηριότητές τους, μερικές από τις οποίες συνεπάγονται τουριστικές δαπάνες».*

Αντίστοιχα, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, οι οποίες και προβλέπονται από το Υπουργείο τουρισμού, τείνουν να καλύψουν τις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες των τουριστών ενώ παράλληλα εξυπηρετούν και τα συμφέροντα των εργαζομένων και επιχειρηματιών στον τουρισμό δεδομένου ότι μέσω της ανάπτυξής τους παρατείνεται η τουριστική περίοδος ενώ σε κάποιες περιπτώσεις υπάρχει ανάπτυξη όλη τη διάρκεια του έτους. Ο ορισμός που δόθηκε από το Υπουργείο είναι ο εξής: «Ο εναλλακτικός τουρισμός περιλαμβάνει το σύνολο των τουριστικών υπηρεσιών, οι οποίες διακρίνονται ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες, τις προτιμήσεις και τα κίνητρα των τουριστών, απευθύνονται σε ένα εξειδικευμένο κοινό, τηρούν τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης και συμβάλλουν στην άμβλυνση της εποχικότητας της τουριστικής ζήτησης». Περαιτέρω, μέσω του εναλλακτικού τουρισμού τίθενται κάποιοι βασικοί στόχοι που είναι η διαφοροποίηση και ο εμπλουτισμός των τουριστικών προϊόντων, η ανάδειξη των φυσικών και πολιτιστικών πόρων αλλά και η άμβλυνση της εποχικότητας. Κάποιες από τις βασικές μορφές εναλλακτικού τουρισμού όπως αυτές προβλέπονται στο Νόμο 4582/2018 είναι ο αθλητικός τουρισμός, ο θαλάσσιος τουρισμός, ο τουρισμός υπαίθρου, ο γαστρονομικός τουρισμός, ο τουρισμός υγείας και ευεξίας, ο ιαματικός τουρισμός, ο θρησκευτικός τουρισμός και ο πολιτιστικός τουρισμός.

Όλες αυτές οι ανάγκες για τουρισμό, και ως εκ τούτου αναψυχή, πρέπει να καλύπτονται υπό το πρίσμα του σεβασμού και της προστασίας του περιβάλλοντος. Οι συνεχώς αυξανόμενες τάσεις για καταναλωτισμό δημιούργησαν παράλληλα την επιτακτική ανάγκη για λήψη μέτρων προκειμένου για την προστασία του περιβάλλοντος. Όλες αυτές οι πρακτικές συνοψίζονται στην έννοια της αειφορίας η οποία διερευνά κατά πόσο η αλληλεπίδραση του ανθρώπου με τη φύση και την κοινωνία μπορεί να επιφέρει θετικά οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά αποτελέσματα με διάρκεια στο χρόνο. Απώτερος σκοπός της αειφορίας είναι η εκπλήρωση των προσωπικών αναγκών των ατόμων και κοινωνιών χωρίς αυτό να αποτελεί τροχοπέδη για την απόλαυση των αντίστοιχων αναγκών των μελλοντικών γενεών.

Η αειφορία περαιτέρω είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη βιώσιμη ανάπτυξη με την οποία ασχολήθηκε εις βάθος ο ΟΗΕ όπου ανέπτυξε την Ατζέντα 2030 στην οποία περιλαμβάνονται 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης που είναι οι εξής: Μηδενική φτώχεια, μηδενική πείνα, καλή υγεία και ευημερία, ποιοτική εκπαίδευση, ισότητα των φύλων, καθαρό νερό και αποχέτευση, φτηνή και καθαρή ενέργεια, αξιοπρεπής εργασία και οικονομική ανάπτυξη, βιομηχανία καινοτομία και υποδομές, λιγότερες ανισότητες, βιώσιμες πόλεις και κοινότητες, υπεύθυνη κατανάλωση και παραγωγή, δράση για το κλίμα, ζωή στο νερό, ζωή στη στεριά, ειρήνη, δικαιοσύνη και ισχυροί θεσμοί και συνεργασία για όλους τους στόχους.

Αντίστοιχα, έχει αναπτυχθεί η έννοια του αιφόρου τουρισμού η οποία αποτελεί την τήρηση της ισορροπίας ανάμεσα στην προστασία του περιβάλλοντος μιας περιοχής και την κερδοφορία της, σεβόμενη ταυτόχρονα τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά και την ταυτότητα της εκάστοτε κοινωνίας. Για την επίτευξη του αιφόρου τουρισμού τίθενται συγκεκριμένου στόχοι και προϋποθέσεις όπως η περιβαλλοντική προστασία, η μετεξέλιξη των τουριστικών επιχειρήσεων και των παρεχόμενων υπηρεσιών, η συνεργασία των κρατών σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών, ο σεβασμός στους εθνικούς και διεθνείς νόμους και κανόνες κ.ά.

Η παρούσα διπλωματική εργασία στοχεύει στη μελέτη της περιοχής των λουτρών Πόζαρ η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον εναλλακτικό τουρισμό – και συγκεκριμένα τον ιαματικό – και την αιφόρο ανάπτυξη. Στα πλαίσια της αειφορίας, η

περιοχή κάνει χρήση ενός φυσικού πόρου εκμεταλλεζόμενη τα ιατρικά του οφέλη και σεβόμενη παράλληλα το περιβάλλον λαμβάνοντας τα κατάλληλα μέτρα ώστε και οι επόμενες γενιές να μπορούν να απολαύσουν τα ίδια προνόμια. Ωστόσο, η περιοχή προσφέρει παράλληλα φυσική ομορφιά στους επισκέπτες της ενώ συνδυάζει την υγεία με τη χαλάρωση και την ευεξία. Βέβαια, όπως επισημάνθηκε, υπάρχουν ακόμα πολλές ανεκμετάλλευτες ευκαιρίες για περαιτέρω ανάπτυξη της περιοχής μέσω εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Πιο αναλυτικά, με τις κατάλληλες προωθητικές ενέργειες και το σωστό μάρκετινγκ στην περιοχή θα μπορούσε να αναπτυχθεί ο αθλητικός τουρισμός, ο τουρισμός υπαίθρου και ο γαστρονομικός τουρισμός ενώ ο ιαματικός τουρισμός θα μπορούσε να προβάλλεται παράλληλα δίνοντας έμφαση στα ιατρικά οφέλη και όχι μόνο στη χαλάρωση.

Προκειμένου για την καλύτερη διερεύνηση της περιοχής των Λουτρών Πόζαρ τέθηκαν και επιχειρήθηκαν να απαντηθούν τα εξής ερευνητικά ερωτήματα: 1. Ποια είναι τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά των τουριστών που επισκέπτονται τα λουτρά;, 2. Ποιες από τις υπηρεσίες παρέχουν τα λουτρά προσελκύουν τους επισκέπτες;, 3. Ποια είναι η συνεισφορά των λουτρών στην περιοχή; και 4. Ποια είναι η στρατηγική που ακολουθούν τα Λουτρά Πόζαρ; (επισκόπηση εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος, μελλοντική στρατηγική και αειφορία). Για την απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων υλοποιήθηκε μία ποιοτική έρευνα με τη μέθοδο της δομημένης συνέντευξης η οποία κρίθηκε από την ερευνήτρια ότι αρμόζει περισσότερο στην περίπτωση αλλά και την κατάσταση της χώρας δεδομένων των μέτρων για την καταπολέμηση της πανδημίας του κορονοϊού. Η συνέντευξη απευθυνόταν στους υπεύθυνους της Δημοτικής Επιχείρησης των Λουτρών Λουτρακίου (Πόζαρ), του Δήμου Αλμωπίας και υλοποιήθηκε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

Από τα αποτελέσματα προέκυψε ότι η μεγαλύτερη μερίδα τουριστών προέρχεται από το εσωτερικό της χώρας και κυρίως από τη Βόρεια Ελλάδα ενώ από το εξωτερικό υπάρχει μεγαλύτερη ανταπόκριση από τους Ρώσους τουρίστες. Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός ότι έχει αυξηθεί η επισκεψιμότητα από τουρίστες ηλικίας 25-45 ετών γεγονός που αποδίδεται στην έμφαση που έχει δοθεί στην ευεξία και χαλάρωση που προσφέρει ο ιαματικός τουρισμός. Ακολουθώντας, παράλληλα με τις υπηρεσίες των λουτρών οι τουρίστες κάνουν χρήση υπηρεσιών μασάζ και σπα ενώ ταυτόχρονα

απολαμβάνουν τις εξορμήσεις στη φύση. Σχετικά με τη συνεισφορά των Λουτρών στην ευρύτερη περιοχή προέκυψε ότι αυτή αποτελεί τον πυλώνα της ανάπτυξης προσφέροντας πολλές θέσεις εργασίας ενώ ταυτόχρονα μεριμνά για την ενίσχυση της ευρύτερης περιοχής και την προστασία του περιβάλλοντος. Σημαντικός παράγοντας βέβαια για την ανάπτυξη είναι και η στρατηγική που ακολουθεί η επιχείρηση όπου αυτή ταυτίζεται με την έννοια της αειφορίας και συγκεκριμένα μέσω του σεβασμού του περιβάλλοντος αλλά και τη διατήρηση ενός υψηλού επιπέδου υπηρεσιών σεβόμενη την υγεία και ευεξία των πελατών αλλά και την εν γένει ανάπτυξη της περιοχής.

Τέλος, και προκειμένου να δοθεί μία συγκεντρωτική εικόνα για την επιχείρηση των Λουτρών Πόζαρ, είναι σκόπιμο να γίνει μία παρουσίαση SWOT. Αρχικά, αναφέρεται ότι σύμφωνα με τους υπεύθυνους της επιχείρησης στα δυνατά της σημεία συγκαταλέγεται ο φυσικός πλούτος, στις ευκαιρίες η περαιτέρω ενίσχυση του ιατρικού τουρισμού, στα αδύνατα σημεία οι αλλαγές στη νομοθεσία και οι επιπτώσεις της πανδημίας και στις απειλές η μη ένταξη σε προγράμματα οικονομικής ενίσχυσης των πολιτών για παροχή ιαματικών λούσεων ή η μείωση των δικαιούχων αυτών των προγραμμάτων. Σε αυτό το σημείο παρουσιάζεται διαγραμματικά η ανάλυση SWOT για την επιχείρηση των Λουτρών ως εξής:

<p><u>Δυνάμεις</u> Φυσικός Πλούτος και Πολιτιστική Κληρονομιά</p> <p>Εκμετάλλευση φυσικού πόρου</p> <p>Ύπαρξη «ποιοτικών» επιχειρήσεων εστίασης</p>	<p><u>Αδυναμίες</u> Επιπτώσεις πανδημίας – Μείωση εσόδων και μειωμένη τουριστική κίνηση</p> <p>Ελλιπής προώθηση υπηρεσιών στο εσωτερικό και εξωτερικό της χώρας</p> <p>Άμεση εξάρτηση από τις κρατικές παρεμβάσεις</p>
<p><u>Ευκαιρίες</u> Ανάπτυξη και άλλων μορφών εναλλακτικού τουρισμού</p> <p>Μείωση του ηλικιακού φάσματος επισκεπτών</p> <p>Προσέλκυση τουριστών από το εξωτερικό</p>	<p><u>Απειλές</u> Ενδεχόμενα νέα μέτρα για την πανδημία</p> <p>Μείωση δικαιούχων επιδοτούμενων προγραμμάτων λούσεων</p> <p>Ανάπτυξη ανταγωνιστικών επιχειρήσεων σε πολλές πόλεις της Ελλάδας αλλά και στις γύρω περιοχές</p>

Αναλύοντας τον παραπάνω πίνακα στις δυνάμεις της επιχείρησης ανήκουν ο φυσικός πλούτος και η πολιτιστική κληρονομιά που διαθέτει η περιοχή και για το λόγο αυτό αποτελεί πόλο έλξης πολλών επισκεπτών, η εκμετάλλευση φυσικού πόρου υπό την έννοια ότι πρόκειται για την παροχή ενός αγαθού που προσφέρεται άφθονο από τη φύση καθώς και η ύπαρξη «ποιοτικών» επιχειρήσεων εστίασης δεδομένου ότι πολλοί επισκέπτες προσέρχονται στην περιοχή για το καλό φαγητό και τα τοπικά εδέσματα. Ακολούθως στις αδυναμίες ανήκουν οι επιπτώσεις της πανδημίας που είχαν ως αποτέλεσμα τα μηδενικά έσοδα από τις υπηρεσίες λουτρών και σπα καθώς και η μείωση της τουριστικής περιόδου που ενδέχεται να επιφέρει μείωση εσόδων και μείωση των τουριστών. Περαιτέρω στις αδυναμίες ανήκουν η ελλιπής προώθηση υπηρεσιών στο εσωτερικό και εξωτερικό της χώρας καθώς και η άμεση εξάρτηση της επιχείρησης από κρατικές παρεμβάσεις δεδομένου ότι πρόκειται για την εκμετάλλευση ενός φυσικού πόρου. Στις ευκαιρίες ανήκουν η ανάπτυξη και άλλων μορφών εναλλακτικού τουρισμού όπως ο αθλητικός, ο ιατρικός, ο υπαίθριος και ο γαστρονομικός, η μείωση του ηλικιακού φάσματος επισκεπτών δεδομένου ότι οι νέοι αποφέρουν μεγαλύτερα έσοδα στην επιχείρηση αλλά και στην περιοχή γενικότερα και η προσέλκυση τουριστών από το εξωτερικό εφόσον βέβαια αξιοποιηθεί η εξέλιξη της τεχνολογίας και οι διαθέσιμες στρατηγικές προώθησης. Τέλος, στις απειλές ανήκουν τα ενδεχόμενα νέα μέτρα για την πανδημία υπό το πρίσμα ενός νέου κύματος ή μίας μετάλλαξης, η μείωση των δικαιούχων επιδοτούμενων προγραμμάτων λούσεων όπου αποτελούσαν πάντοτε ένα σταθερό εισόδημα για την επιχείρηση και η ανάπτυξη ανταγωνιστικών επιχειρήσεων σε πολλές πόλεις της Ελλάδας αλλά και στις γύρω περιοχές δεδομένης της ολοένα αυξανόμενης ζήτησης για τέτοιου είδους υπηρεσίες.

Βιβλιογραφία

- Anderson, W., & Westcott, M. (2020). *Introduction to Tourism and Hospitality in B.C.* (2nd εκδ.). Victoria: BCcampus.
- Beriatos, E., & Papageorgiou, M. (2009). Towards Sustainable Spa Tourism Activities In Greece. *Sustainable Development and Planning IV*, σσ. 773-781.
- Camilleri, M. A. (2018). *The Tourism Industry: An Overview. In: Travel Marketing, Tourism Economics and the Airline Product. Tourism, Hospitality & Event Management.* Cham: Springer.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2005). *The Sage handbook of qualitative research. 3rd ed.* Thousand Oaks: Sage.
- Flick, U. (2006). *An Introduction to qualitative research. 3rd ed.* . London: Sage Publication.
- Galletta, A. (2012). *Mastering the Semi-Structured Interview and Beyond: From Research Design to Analysis and Publication.* New York: University Press.
- Gill, P., Stewart, K., Treasure, E., & Chadwick, B. (2008). Methods of data collection in qualitative research: interviews and focus groups. *British Dental Journal*, σσ. 291–295.
- Mason, J. (2018). *Qualitative Researching. 3rd ed.* . London: Sage Publications.
- Morley, C. L. (1990). What is tourism? Definitions, concepts and characteristics. *Journal of Tourism Studies*, 1(1), σσ. 3-8.
- Robson, C. (2007). *How to Do a Research Project: A Guide for Undergraduate Students.* Oxford: Blackwell Publishing.

- Tribe, J. (2009). *Philosophical Issues in Tourism*. Bristol: Channel View Publications.
- UNWTO. (2019). *World Tourism Organization (UNWTO)*. Ανάκτηση 03 21, 2021, από Glossary of tourism terms: <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms>
- Zhenhua, L. (2003). Sustainable Tourism Development: A Critique. *Journal of Sustainable Tourism*, σσ. 459-475.
- Αγγελίδης, Μ. (2000). *Χωροταξικός Σχεδιασμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη*. Αθήνα: Συμμετρία.
- Ανδριώτης, Κ. (2005). *Τουριστική ανάπτυξη και σχεδιασμός*. Αθήνα : Σταμούλη ΑΕ.
- Αυγερινού, Κ. (1996). *Ειδικά Θέματα Αναπτυξιακού σχεδιασμού*. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
- Αυγούστογλου, Π. (1996). *Βιώσιμη Ανάπτυξη*. Αθήνα: ΕΚΔΔ, ΕΣΔΔ.
- Βαρβαρέσος, Σ., & Σωτηριάδης, Μ. (1998). *Τουρισμός: έννοιες, μεγέθη, δομές: η ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Προπομπός.
- Δεκλερής, Μ. (1996). *Το Δίκαιο του Περιβάλλοντος: Εγκώλπιο Βιώσιμου αναπτύξεως*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Δόση, Χ. (2012). *Εναλλακτικός τουρισμός: μια έρευνα για την απήχηση του ιαματικού τουρισμού στα λουτρά Λουτρακίου Πέλλας*. Καβάλα: Τμήμα διοίκησης επιχειρήσεων.
- ΕΟΤ. (2000). *Ανάπτυξη, συμμετοχή, ποιότητα ζωής*. Αθήνα: Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού.
- Εφημερις της Κυβερνήσεως. (2015). *Εναλλακτικός Τουρισμός -*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο. Ανάκτηση από https://mintour.gov.gr/wp-content/uploads/2021/02/FEK1707u_14-8-2015_1.pdf

Ματζουράνη, Κ., & Τζιφάκη, Χ. (χ.χ.). Επιπτώσεις-προοπτικές εξέλιξης του εναλλακτικού τουρισμού στην Ελλάδα. Ηράκλειο: ΑΤΕΙ Κρήτης.

Νόμος 4582/2018 - ΦΕΚ 208/Α/11-12-2018. (2018). *Θεματικός τουρισμός Ειδικές μορφές τουρισμού - Ρυθμίσεις για τον εκσυγχρονισμό του θεσμικού πλαισίου στον τομέα του τουρισμού και της τουριστικής εκπαίδευσης - Στήριξη τουριστικής επιχειρηματικότητας και άλλες διατάξεις*. Ανάκτηση από <https://www.e-nomothesia.gr/kat-tourismos/nomos-4582-2018-phek-208a-11-12-2018.html>

πόζαρ, Λ. (2021, Απρίλιος 25). Επίσημη ιστοσελίδα λουτρών πόζαρ. <https://loutrapozar.com.gr/>.

Πολύζος, Σ. (2002). Ανάλυση Παραγόντων Επιρροής και Εμπειρική Διερεύνηση των Εσωτερικών Τουριστικών Ροών στην Ελλάδα. *ΤΟΠΟΣ*, σσ. 87-108.

Πολύζος, Σ. (2015). *Αστική ανάπτυξη*. Αθήνα: Έλλην.

Σφακιανάκης, Μ. (2000). *Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού*. Αθήνα: ΕΛΛΗΝ.

Τσάρπας, Π. (2010). *Ελληνική τουριστική ανάπτυξη*. Αθήνα: Κριτική ΑΕ.

Υπουργείο Τουρισμού. (2021). *Εναλλακτικός Τουρισμός*. Αθήνα. Ανάκτηση 04 02, 2021, από <https://mintour.gov.gr/yπουργείο/>